

יוסף בוסל, הקומונה החדרתית והיווצרות הקבוצה

מאז הוחל בחקר העלייה השנייה זכה סיפורה של דגניה א' להבלטה רבה. אף צמחה ספרות היסטוריוגרפית על קבוצה זו, שעסקה בקורותיהם של מייסדיה, בטיבם ודרך התפתחותם של רעיונות חבריה ובמקומה של דגניה בתולדות הקבוצה כצורת חיים.

הסיפור המקובל בספרות הוא, כי קבוצת עולים מהעיר רומני, 'הקבוצה הרומנאית', עבדה במשתלה של יער הרצל בבית-עריף, ולאחר-מכן, בהיווסד הוות-כנרת, היתה לקבוצת הפועלים הראשונה במקום זה. קבוצה זו היתה במרוצת הזמן ל'קומונה החדרתית' שהקימה את דגניה.¹ מייסדי הקבוצה נהגו להדגיש כי היווצרות קבוצתם לא באה ממחשבה תחילה, אלא צמחה 'מתוך החיים'.² דגניה א' זכתה בתואר 'אם הקבוצות'. על תואר זה יש עוררין הרואים בו קביעה כרונולוגית בלבד. מן הראוי לשוב ולבחון הנחות אלה.

'הקבוצה הרומנאית' מעלייתה ככמליו תרס"ח (דצמבר 1907)

ועד ההליכה לכנרת בשמועות תרס"ח (יוני 1908)

בכסלו תרס"ח (דצמבר 1907)³ עלו לארץ ארבעה צעירים מהעיר רומני שבאוק-

1. 'הקומונה החדרתית היא קבוצת רומני' (מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, תל-אביב תשט"ו, א, עמ' 107). 'קמה קבוצה של פועלים רובם מבני העיר רומני באוקראינה שהיתה ידועה בשם "הקומונה מרומני" / (א' ביין, תולדות ההתיישבות הציונית, תל-אביב תשי"ד, עמ' 43).
 2. 'יוסף ברץ [...] טעות היא המחשבה על דבר זה שכל ענין הקבוצה הוא פרי המצאת איוה גאון או בעל חלומות [...] באנו לארץ ישראל לשם מטרה אחת — מדוע לא נתן יד אל יד [...] כדי להתגבר על המכשולים [...] באופן כזה נוצרה הקבוצה הראשונה (י' מנזח, הקבוצה ודמותה, תל-אביב תשי"ז, עמ' יב).
 3. 'תנחום תנפילוב: מייחסים לראשוני הקבוצה יותר תוכן ומחשבה משהיו להם בשעת יצירתה [...] הרי ברור לי שלא מתוך רצון להיות "מתקן-עולם" עשיתי זאת ולא מפני שהייתי סוציאליסט' (שם, עמ' יא).
3. ישראל בלוד, כותב: 'כשהתקרבה שנת 1906 התחלנו להתכונן לעליה' (י' בלוד, 'עולי רומני', ספר העליה השנייה, תל-אביב תשי"ז, עמ' 152). מכאן הסיקו שעלו בשנה זו (ש' גדון, נתיבי הקבוצה והקבוץ, תל-אביב תשי"ח, עמ' 62; ישראל בלוד — חוברת לזכרו, תל-אביב תשט"ז, עמ' 5). תנחום מספר שהיו 'רק חצי שנה בפתח תקוה' ('מימים

ראינה, שבעיר מולדתם היו חברי תנועה בשם 'תחיה'⁴ ואלו הם: תנחום תנפילוב, ישראל בלוד, יוסף אלקין, ובצלאל דלפנט. עוד בעת שהותם באונייה התחילו לחיות כקומונה, אליהם הצטרפו אחר כך שני עולים נוספים, ישראל קורנגולד ועוד בחור.⁵ עם עלייתם החלו לעבוד בפתח-תקוה, שם שכרו יחדיו חדר, אך לא ניהלו מטבח משותף אלא סעדו בבית מלון.

זמן קצר לאחר עלייתם הוחל בעבודה במשתלת יערי-הרצל בבית-עריף. האגרונום ברמן, מנהל המשתלה, עבד תחילה עם פועלים ערבים בלבד, אך צבי יהודה, פועל ותיק מפתח-תקוה, הצליח לשכנעו להעסיק פועלים יהודים. ואמנם, עשרה פועלים

ראשונים, ניב הקבוצה, ד' [תשט"ו] עמ' 6, ובמקום אחר 'רק חמישה חודשים' ('מאגדה ציונית לקבוצה, ניב הקבוצה, ז' [תשי"ז], עמ' 355). אף הוא מספר על עלייתם: 'באותו הערב ערכנו מסיבה בבית אחת החלוצות' ('מימים ראשונים', עמ' 5), וייחכן שאפשר למצוא רמז למאורע בהפועל הצעיר, גליון 3 (טבת תרס"ח), עמ' 19: 'בתודש האחרון התחילו הספינות להביא מחדש צעירים מחו"ל [...] שבעה מאלה החדשים עובדים בבחר בפ"ת ונתקדמו ע"י חבריהם הקודמים באהבה ובריקוד גדול. גם ערכו לכבודם בנקט'.

גם בצלאל דלפנט מתאר את עליית הקבוצה, אך יש הבדל בין סיפורו הוא לבין זה של תנחום. תנחום מספר שפגשם א"ד גורדון: 'לא ידעתי מ'ל הוא האיש ומהו. ראיתי לפני יהודי בגיל בינוני ששיבה זרקה בו' ('מימים ראשונים'); 'ובצלאל מספר: 'רושם לא ימחה עשה אז עלינו המנוח מיכאל הלפרין בעל זקן המידות הלבן' (בצלאל, 'זכרונות', קובץ "השומר", תל-אביב תרצ"ז, עמ' 145). סביר שפגשו זקן אחד ולא שניים, אך תנחום היה לאיש 'הפועל הצעיר' ובצלאל לאיש 'פועלי-ציון'.

רומני היא עיר במוחז פולטובה בצפון-מזרח אוקראינה. בתחילת המאה היו בה 25,510 תושבים, שמהם 7780 יהודים. היא אחת הערים שרישומן מודגש במיוחד בקרב עולי העלייה השנייה. חברי הקבוצה שעלתה בסוף 1907 לא היו העולים הראשונים מעיר זאת, אך עלייתם עשתה רושם כביר בעיר והיתה גם גורם לעלייה נוספת. לדגניה בלבד הגיעו עליוה שידלובסקי, ירוחם קליבנר, אחיו של תנחום, פרומה מקלר ועוד. בתולדות הקבוצות בימי העלייה השנייה היתה 'קבוצה רומנאית' שנייה, קבוצתם של צבי שץ ויוסף טרומפלדור. 'ועידת היסוד' של קבוצה זו התקיימה ברומני בקיץ 1911. היה גם קשר בין שתי הקבוצות. צבי שץ, בביקורו בארץ-ישראל בקיץ 1910, בא לבקר את ישראל בלוד באום-ג'וני ועבד בדיש הראשון של 'קבוצת החורש' במקום זה (ש' בצר, 'עם הראשונים באום-ג'וני ובמרחביה', העליה השניה, עמ' 505). לפחות אחת מקבוצת טרומפלדור — סוניה מיכלסון (צדיקוב) — היתה חברה ב'תחיה' יחד עם תנחום, ישראל בלוד ויוסף אלקין (א' צנצפר [רפאלין], פעמי הגאולה, תל-אביב תשי"ב, [צילום בעמ' 168]). לאחר עליית הקבוצה בתרע"ב-תרע"ג היה גם קשר הדוק מאוד עם דגניה. הקבוצה בילתה זמן-מה בדגניה לפני לכתה למגדל (ש' דיין, חצי יובל שנים של דגניה, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 222—225). הכתבה היחידה על קבוצת טרומפלדור שפורסמה בעיתונות באותו זמן עצמו, היא מפרי עטו של חבר דגניה ונכתבה ברוח אוהדת מאוד (דגנון, 'בגליל [ממכתב פרטי], הפועל הצעיר, ו, גליון 16—17 [י"ד שבט תרע"ג], עמ' 20). לאחר פירוק הקבוצה עבר יוסף טרומפלדור לדגניה. לכן היה קשר הדוק בין שתי הקבוצות מרומני. אולם קשה לקבוע באיזו מידה היתה גם השפעת גומלין רעיונית. טרומפלדור ושץ כבר התכתבו בענייני קומונה ב-1908, ולעומת זאת נראה, כי לקבוצת טרומפלדור לא היתה השפעה רבה על חברי דגניה.

ישראל בלוד, 'עולי רומני', העליה השניה, עמ' 152.

החלו בעבודה, ביניהם צבי יהודה מארגן הקבוצה, וגם שישה מבחורי הקומונה.⁶ כהודשיים לאחר מכן קיבל על עצמו ברמן את ניהול החווה הציונית החדשה בדלייקה — אום-ג'וני (כנרת), והציע לצבי יהודה לארגן שוב קבוצה. בשבועות תרס"ח (8 ביוני 1908) עלו לדלייקה שמונה בחורים: צבי יהודה, ארבעה מהקומונה (תנחום תנפילוב, ישראל בלוך, יוסף אלקין וישראל קורנגולד) ושלושה נוספים: אריה אברמסון, משה טמקין וגרשון גרינפלד.⁷ בהגיעם לכנרת הצטרפה אליהם

6. צבי יהודה (ולצמון) נולד ב־15 באוגוסט 1887 באומאן שבאוקראינה, למשפחת סוחרים. הוא היה חבר צעירי-ציון. עלה כפורים 1906. עבד, כנראה, בתחילה בפתח-תקה ואחר-כך עבר לרחובות (ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, ד, עמ' 1983). שרה מלכין מספרת כי נשלחה על-ידי 'הפועל הצעיר' עם צבי יהודה לארגן פועלים חדשים שהגיעו לעקרון. זה היה, כנראה, בסוף 1906 או בתחילת 1907 (עם העליה השניה, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 13). הוא חזר אז לרחובות. יוסף ברץ מספר כי הוא וצבי יהודה נשלחו גם הם על-ידי 'הסתדרות הפועל הצעיר' לכיבוש עבודות הסיתות בירושלים (כפר על גדות הירדן, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 18). זה היה באביב-קיץ 1907, וכנראה שצבי יהודה נשלח גם לירושלים כ'ותיק' לארגן את העבודה. שומעים עליו שוב בפתח-תקה באביב 1908, כאשר נפגש עם 'הקבוצה הרומנאית'. הוא היה אז כמעט בן 21 ומבוגר רק בשנה-שנתיים מחברי הקבוצה, אך הוא הגיע ארצה כשנתיים לפניהם והיה כבר, כנראה, בעל מעמד של מנהיג בין פועלי המושבות.

בתחילת העבודה בשתילת 'יער הרצל' אירע מעשה 'עקירת העצים' המפורסם, כאשר קבוצת פועלים עקרה שורות עצים אחדות שנשתלו על-ידי פועלים ערביים. יש סתירה שקשה להסבירה בין אופן תיאור הפרשה בעיתונות ובין אופן סיפורה מפי אלה שהשתתפו במעשה. לפי העיתונות נערכה אסיפת פועלים שבה הוחלט לעקור עצים אלה (הפועל הצעיר, א, גליון 6 [אדר שני תרס"ח], עמ' 16). לפי זכרונות הנוכחים הוחלט באסיפת הפועלים 'פה אחד שאותם חברים שהשתתפו בעקירת השתילים נשארים למחרת היום והם נוטעים בלא שכר את השתילים בשורות חדשות' (מ' ברץ, 'ימים ראשונים' ניב הקבוצה, ט [תש"ד], עמ' 435; צ' יהודה, 'עם העליה לדלייקה', בתלם [תלמים], סיון תרצ"ח, עמ' 18).

7. יש מספר גירסאות לרשימת העולים לדלייקה. בעיתונות מאותו זמן נזכר רק מספר פועלים הנע בין 8 ל-10. אך מסתבר שהקרובים לעניין, שכתבו אז, הזכירו שמונה פועלים (ר' בנימין, 'מן השעה הראשונה', הפועל הצעיר, א, 9 [סיון תרס"ח], עמ' 13; אבו נטור, 'כנרת', הפועל הצעיר, ב, גליון 12 [ניסן תרס"ט], עמ' 10; ש' מלכין עם העליה השניה, עמ' 19). במקום שנכתב תשעה (הפועל הצעיר, א, גליון 9 [סיון תרס"ח], עמ' 19) כולל המספר גם את שרה מלכין, שהצטרפה לקבוצה בהגיעה לגליל; ובמקום שזוכרו עשרה (גלילי, 'מכתב מהגליל', העולם ב [1908], עמ' 331) הטעה את הכותב צילום של עשרה פועלי יער-הרצל המופיע באתו עמוד. שמואל דיין מביא רשימה שמית (דגניה, עמ' 19) וכמותו צבי יהודה ('עם העליה', עמ' 15):

רשימת שמואל דיין	רשימת צבי יהודה	רשימה מתוקנת
1. תנחום תנפילוב	תנחום תנפילוב	תנחום תנפילוב
2. יוסף אלקין	יוסף אלקין	יוסף אלקין
3. ישראל בלוך	ישראל בלוך	ישראל בלוך
4. ישראל קורנגולד	ישראל קורנגולד	ישראל קורנגולד
5. —	צ'אל	—
6. גרשון גרינפלד	גרשון גרינפלד	גרשון גרינפלד

שרה מלכין,⁸ פועלת ותיקה.

צבי יהודה	צבי יהודה	7. צבי יהודה
מ' טיומקין	_____	8. מ' טיומקין
אריה אברמסון	מ' טיומקין	9. _____
שרה מלכין		10. שרה מלכין

צלאל הוא בצלאל דלפנט, והוא עצמו מספר שלא עלה לכנרת עם חבריו מרומני (צלאל, קובץ "השומר", עמ' 145). לכן כוללת הרשימה הנכונה את השמות של שתי הרשימות, בלי צלאל. שמואל דיין הוטעה על-ידי העובדה שהוא כלל את שרה מלכין בשמונה, ואילו היא היתה התשיעית. את צבי יהודה הטעה נסיונו לראות את 'קבוצת ראשונים' בכנרת ואת 'הקומונה הרומנאית' כזהות. הוא כתב: 'אנו [...] הולכים לפתח תקוה לבית הקומונה [...] צירפנו אלינו שמיני מראשון-לציון. הוא היודע להחזיק פטיש ומשור ('עם העליה'). מפסיקה זו יש להבין, שהיו בקבוצה שישה מהקומונה (אותם שישה שעליהם מדבר ישראל בלוך-ל'עולי רומני', עמ' 152), אריה אברמסון, הנגר מראשון לציון וצבי יהודה עצמו,

יוסף שפירא הלך בעקבותיו בכתבו מאוחר יותר: 'שבעה חברי הקומונה, היא קבוצת רומני, ועוד פועל מראשון לציון יצאו לגליל' (הפועל הצעיר — הרעיון והמעשה, תל-אביב 1967, עמ' 191).

משה טיומקין (טמקין) נולד ב-1891 בשדליץ, פולין. ב-1906 היה השומר הראשון בכנרת (ג' קרסל, לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, ב, תל-אביב 1967, עמ' 26). הוא מופיע גם בבגדי שומר בצילום מכנרת בכסלו תרס"ט. טמקין היה סופר לאחר מכן, ובכנרת היה שומר. לכן סביר להניח שהוא הוותיק שכתב את המכתב החתום 'אבו נטור' ב'הפועל הצעיר'. אין להחליפו עם אחיו, מרדכי טמקין, סופר גם הוא, שרשימות רבות משלו מופיעות ב'הפועל הצעיר'. מרדכי עלה אחרי משה, אבל כתב כבר בחוץ לארץ.

אריה אברמסון הוא הנגר מראשון לציון ('שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 234). הוא הביא את הוריו ואחיו לכנרת ונעשה יד ימינו של ברמן ('אברמסון, אנשי עליה שניה, ג, תל-אביב תשל"א, עמ' 238). ברמן שלח שליחים ליהודה בהגי תשרי תרס"ט כדי לחפש פועלים. שליחים אלה היו אריה אברמסון ומשה טיומקין, היחידים מקבוצת הוותיקים המופיעים בצילום ועידת 'הפועל הצעיר' בתרס"ט ('שפירא, הפועל הצעיר, לוח 1, שם בטעות תרע"ט, וצ"ל תרס"ט). אריה אברמסון יצא שוב ליהודה בקיץ תרס"ט והביא שלושה-עשר פועלים מרחובות, ביניהם בן-ציון ישראלי, מאיר רוטברג ונח גפתולסקי (ראיון עם נח גפתולסקי, בארכיון בן-ציון ישראלי — ארכיון כנרת).

גרשון גרינפלד עלה מפולין בתמוז 1906 מלינציץ. הוא נשאר בכנרת זמן ממושך ולאחר מכן עבר ליבנאל ולבסוף לנהלל. בנו השיב לי שאינו זוכר כלל שהזכיר את המושג 'קבוצה רומנאית'.

8. שרה מלכין נולדה ב-1885 והיתה המבוגרת בחבורה — בת 23. היא היתה הוותיקה בארץ (עלתה בפברואר 1905). נמנתה עם הפועלות הראשונות של העלייה השנייה אשר ניסו לעבוד לצד הפועלים. היא נתקבלה באי-הבנה מצד האיכרים ומצד הפועלים כאחד. בפתח-תקוה הגיעו הדברים לידי כך, שרב המושבה הסביר את מותו של ילד כעונש מהשמים על החטא ששרה עבדה עם הפועלים. השתתפה באסיפת היסוד של 'הפועל הצעיר' בצריף של חנקין, בסוף 1905. עברה לרחובות בקיץ 1906 ושם החליפה את יוסף אהרונוביץ כמבשלת ב'מטבח הפועלים', כדי שהוא יוכל להשתחרר לעריכת עיתון 'הפועל הצעיר'. בחורף 1906/7 יצאה עם צבי יהודה לארגון

		יסוד 'החורש'	תרס"ז
			10
		אספת 'החורש' יבניאל	תרס"ח
	עליה על הקרקע 8.6		10
חריש ראשון	ברמן		תרס"ט
	גורן ראשון		10
	שביתה ראשונה 11.10		תר"ע
קבוצת הכיבוש		ועידת ר' הפועל הצעיר	10
		שביתה שניה 12.2	תרע"א
הקומונה החדרה			10
	גולדה		תרע"ב
		'האכר הצעיר'	תרע"ג
		'קבוצת כנרת'	תרע"ד
			תרע"ה
			תרע"ו
			תרע"ז
			תרע"ח
			תרע"ט

		סוד בר-גזרא
	עליה	↑
התכתבות טרומפלדור - שץ	"יער הרצל" 4.3	קולקטיב סגרה
		↓
	כנרת 8.6 - 11.10	סוד "השומר"
	↑	
	שביתה 11.10	↑
	הקומונה החדרתית	לגיון העבודה
שץ באום-גוני	↓	חדרה, סגרה, אום-גוני)
	29.10 ועידה	↓
	אום-גוני	קברת כבוש מרחביה
ועידת רומני	שינוי שם לדגניה	
עליית שץ, סרקין, ליפשיץ		
	העברה לבתים	
עליית הקבוצה, דגניה		↑
		כרכור
מגדל		↓
שרידי הקבוצה לבן-שמן		תל-עדש
טרומפלדור לדגניה		
		פילוג
		↑
		מסחה
		↓
		תל-עדש
		↓
		כפר-גלעדי
		↓
	ועידת שרונה' טיפול משותף	

סעבור זמן קצר עבר ישראל קורנגולד לסגירה. מסתבר, שהטעון בדבר מרכזיותה של קבוצת רומני בין ראשוני חוות כנרת איננו תואם את המציאות. בשלב זה נשארו בכנרת שמונה פועלים, ומהם שלושה בלבד מקבוצת רומני: תנחום הנפילוב, ישראל בלוך ויוסף אלקין. שלושה אלה היו גם הצעירים בחבורה שעלו זה מקרוב ארצה.

התהוות הקבוצה ופועלי הגליל

כבר בתרע"א (1911) הבין יצחק בן-צבי שהדיון בקרב ציבור הפועלים על הרעיון של יישוב שיתופי התנהל בשני מישורים נפרדים:

... כך היה אצלנו עם רעיון הישוב השיתופי. מצד אחד המחשבה של איש מדע אופנהיימר בתור רעיון עיוני, חוליה בשלשלת סוציאולוגית שלמה בלי שום קשר עם המציאות היהודית בכלל והארץ ישראלית בפרט ומצד שני התחיל רעיון זה של ישוב שיתופי להתבשל בין הפועלים החקלאים בא"י שנשענו על נסיון התישבות ידוע במשך שנים מספר ויצרו צורות חדשות כגון קבוצות פועלים.¹⁰

בדיונים במוסדות ומפלגות, בעיקר בכנסי פועלי-ציון ובקונגרס הציוני, התייחסו לתכניתו של אופנהיימר בלבד.

'נסיון התישבות ידוע', אותו מזכיר בן-צבי, היה של פועלי הגליל. כדי להבין את ניצניה הראשונים של היוזמה העצמית של הפועל בכלל ושל הקבוצה בפרט, יש להכיר את אופיו המיוחד של הגליל בימי העלייה השנייה.

רוב הפועלים היהודים ישבו ביהודה. בפתח-תקוה בלבד היו כמאתיים פועלים; אולם לא היה להם מעמד חשוב בקרב האוכלוסייה היהודית המבוססת במושבות וגם לא היו אחוז גבוה מכות העבודה, שכלל ברובו ערבים מהכפרים הסמוכים. ציבור הפועלים ביהודה שם לו למטרה 'לכבוש את העבודה' במושבות, ולהפכן למושבות עבריות לכל דבר. אולם בתקופה הנדונה כבר החל להתברר כי לא יצליחו

פועלים בעקרון, גדרה ובאר-טוביה. משם חזרה לפתח-תקוה ושוב עבדה בפרדסים. בחורף 1907 עברה להיות מבשלת בקומונה של סטודנטים של 'הפועל הצעיר' באוניבר-סיטה האמריקנית בבירות, שנקראה 'אחזה', שם נפגשה עם היותה ויוסף בוסל בדרכם ארצה. בגלל שהותה בבירות לא נפגשה עם העולים החדשים מרומני שעלו אז לארץ. שלמה צמח הציע לה במכתב לעבור לגליל. 'אחרי פסח' עברה לגליל ונפגשה עם הקבוצה בדרכם לגליל. (שרה מלכין, עם העלייה השנייה)

9. ישראל קורנגולד היה איש פועלי-ציון ועבר לסגירה לשמש שם כשומר. שם היה למרכז של פועלי-ציון בגליל. יצחק בן-צבי פרסם מכתב ממנו בתפקיד זה. הוא נרצח בעמדו על המשמר בערב פסח תרס"ט (ערב הקמת הסתדרות 'השומר'). (ר' בנימין, 'חות' פועלים בכנרת', זכרונות ארץ ישראל, ב, ירושלים תש"ז, עמ' 803; 'שלושה שמתו כאחד' [מלמד, שוויגר וקורנגולד], יזכר, יפו תרע"ב, עמ' 1); 'בן-צבי, פועלי ציון בעליה השנייה. הל-אביב תש"א, עמ' 85).

10. אבנר, 'שאלת התישבות השתופית', אחדות, גליון 35 (י"א בתמוז תרע"א), עמ' 3; גליון 36 (י"ח בתמוז תרע"א), עמ' 5.

להגשים חלום זה. אמנם, מנהיגי שתי מפלגות הפועלים עדיין ראו ב'כיבוש העבודה' את המטרה העיקרית של הפועל, אולם בכל שררה רוח של ייאוש שנבעה מהפער הגדול בין החלום והמציאות.

המצב בגליל התחתון היה שונה תכלית שינוי. שם היו מעט פועלים (בפסח תרס"ט היו בכל הגליל 74 פועלים יהודים), אולם גם אופי המושבות היה אחר. הן היו צעירות יותר. יבנאל (ימה) וכפר תבור (מסחה) נוסדו ב-1901, סג'רה ומלחמיה ב-1902. האיכרים היו גם הם צעירים יותר. המושבות היו קטנות ועניות, ומה שחשוב ביותר, — הן התפרנסו מפלחה בלבד, לעומת מושבות יהודה שבהן היוו הנטיעות למיניהן את עיקר המשק.

הבדלים אלו הביאו לכך שמצבו ומעמדו של הפועל בגליל היו שונים מאלו של הפועל ביהודה. כל איכר היה לו בדרך כלל רק 'חרת' (חורש) אחד שהיה עובד בשדותיו, ישן עם בהמותיו באורוה ואוכל על שולחנו. לכן היה מספר הפועלים קטן והפועלים היהודים המעטים היו לחלק חשוב באוכלוסיית הכפרים. מבחינה בטחונית היה מצבן של ארבע מושבות הגליל התחתון קשה מאוד, והפועלים היהודים המעטים היו תוספת כוח חשובה לכפרים הקטנים והחשופים. העבודה בגליל היתה אמנם קשה יותר, אך גם מעניינת ומקצועית יותר. בגליל נעשה לראשונה הפועל 'האינטליגנט', 'המוסקוואי', לחקלאי. אל עבודת הפלחה אפשר היה להתקשר באופן נפשי. החריש, הזריעה, הקציר, חרישת תלם ישר, העמסת עגלת תבואה גבוהה ומסודרת, הטיפול בבהמות, הסיפוק שנותן יום עבודה ארוך בן 13—14 שעות בקיץ בקציר — הוויות אלו עשו את 'אנשי הגליל' לחקלאים, ואלה לא היו קיימות בפתח-תקוה או ברחובות.

עד הגליל היה הצעיר מעולי תרס"ד פועל שכיר המבקש אחרי יום עבודה. כאן הפך עושה. כל מרצו השקיע בעשייה זו. כל חלומות לבו שם בדעה זו של עבודת שדה — המדע החקלאי היה אז בראשית התפתחותו. אף על פי כן נפתח קורס ראשון לחקלאים. לא עלה מעולם על דעת פועלי יהודה להתכנס יחד ולשמוע פרק בהלכות הפרדסנות וגידול גפנים — אולם בגליל הלך רוח אחר

היה.¹¹

בהליכה לגליל היה משום נסיון למצוא דרך חדשה, אולם היתה בה גם הרבה רומאנטיקה וגם חיפוש אחר הרפתקאות. מנהיגי מפלגות הפועלים לא אהדו 'הגירה' זו, בה ראו בריחה מן המערכה על 'כיבוש העבודה' ביהודה. לכאורה ניתן היה להגשים בגליל את חלומם של הפועלים בדבר יצירת כפר המבוסס על עבודה עברית ושמירה עברית, חלום שביהודה נסתמן יאוש מאפשרות הגשמתו. אולם במציאותן של מושבות הפלחה לא היה מקום למעמד של שכירים בעלי משפחה, שם לא איפשרו תנאי החיים ומשכורתו של 'החרת' להקמת משפחה. לכן לא נראתה אף בגליל אפשרות של יצירת פרולטאריזן חקלאי עברי,

11. ש' צמח, עבודה ואדמה, ירושלים תש"י, עמ' 68 (מאמר בשם 'בראשית' שנכתב ב-1939).

אך המציאות הגלילית הביאה את הפועל לשאיפה להשתרשות בקרקע. נסיבות אלה הביאו להיווצרותן של תודעה ושל גישה לבעיות השעה בקרב פועלי הגליל, שהיו שונות משל עמיתיהם ביהודה. תודעה זו היתה משותפת לאנשי שתי המפלגות והביאה גם למיתון של הפולמוס המפלגתי בגליל. ואכן, יש עדות לתלונות ממרכזי שתי המפלגות על חוסר פעילות בקרב חבריהן בגליל.¹² הגישה הגלילית התבטאה בעיקר בשלילת הדרך של 'כיבוש העבודה' והיפוש דרכים להתיישבות. כבר בחנוכה תרס"ז (דצמבר 1906) הוקמה הסתדרות 'החורש' — ארגון של פועלי הגליל, הארגון העל-מפלגתי הראשון של פועלי ארץ-ישראל. ארגון זה אימץ לעצמו כמטרה 'לברוא אלמנט של מתישבים, מבלי להגדיר במפורש את צורת היישוב שאליה שאף.¹³

בתחילת תרס"ח (חורף 1907), כחצי שנה לפני ייסוד חוות-כנרת, הוקם בסג'רה 'הקולקטיב' המפורסם. היתה זו הפעם הראשונה שקבוצת פועלים עיבדה משק על אחריותה היא. אולם, עם גמר עבודת הגרון התפורה הקבוצה ומרבית חבריה עברו לכפר תבור, שם קיבלו על עצמם את השמירה. מאז הקדישו את מרבית מרצם לענייני השמירה ובפסח אותה שנה הקים חוג זה את הסתדרות 'השומר'.

כנרת, תרס"ח-תרס"ט

כאשר נדונה הקמת חווה ציונית בכנרת, תמכו חברי 'החורש' בהקמת החווה, אך התנגדו לכך שברמן ינהלה, ואף לא ראו בעין יפה את העובדה שהפועלים הראשונים בחווה זו יבואו מיהודה ולא מקרב פועלי הגליל, חברי ארגונם. בשבועות תרס"ח התכנסה אספה של 'החורש' ביבנאל, בה החליטו להכריז חרם 'פסיבי' על החווה.¹⁴ אולם הפועלים שעלו לגליל עם ברמן לא שמו לב להחלטת 'החורש' והחלו בעבודתם בחווה.

12. ישראל קורנגולד מתנצל במכתבו לבן-צבי על חוסר פעילות במפלגת פועלי-ציון בגליל (בן-צבי, פועלי-ציון, עמ' 83). גם חיים צימרמן מתנצל במכתב לאהרונוביץ על חוסר פעילות בקרב חברי 'הפועל הצעיר' (ראה הערה 17 להלן).

13. בכסלו תרס"ט (דצמבר 1908) פורסמה תכנית 'החורש' (הפועל הצעיר, ב' [תרס"ט] גליון 5, עמ' 14). אך שם נאמר: 'אגודת החודש נוסדה לפני שנתיים'. התכנית מתרס"ז (1906) לא נשתמרה, אבל שלמה צמח, מזכירו הראשון של 'החורש', מספר על קביעת תקנון ומציין ש'בשום פנים לא היה בדעתנו להסתיר את המטרה [...] של "החורש", שהיא [...] התישבות עובדת בלא בעלים ובלא פועלים [...] יוסף אהרונוביץ [...] התנגד ל"החורש" 'ש' צמח, 'אליעזר שוחט', בתוך: אליעזר שוחט — בנתיבי עבודה, תל-אביב 1967, עמ' 12). בפרוטוקול של 'החורש', כנראה מקיץ תרס"ח, אומר אליעזר שוחט: 'לדעתי "החורש" הוא אגודת פועלים, שמטרתה היא לברוא אלמנט של מתישבים [...] התישבות שלנו היא ענין לאומי ולא ענין פרטי. עלינו לפעול בכל האמצעים שההתישבות תהיה בהתאם לצרכים לאומיים' (שם, עמ' 39).

14. ר' בנימין מספר שבאסיפת 'החורש' היו שלוש דעות:

1. יחס גיטרלי,

2. בויקוט פסיבי.

3. בויקוט אקטיבי.

בתחילה התנהלה העבודה במרץ, תוך יחסים טובים בין הפועלים והמנהל. התנאים היו קשים. הפועלים גרו בחושה ערבית וחלק מהם לנו בחוץ. חסרו תנאי מגורים מינימאליים, אפילו לפי קנה-המידה של התקופה ההיא; אולם המנהל התגורר יחד עם הפועלים, היה מארגן טיולים לסביבה ובמכתבים וכתבות של אותה תקופה חשים בהרגשת בראשית של יצירה והתלהבות.¹⁵

בתחילת תרס"ט שלח ברמן שניים מהפועלים הוותיקים להביא פועלים נוספים מיהודה.¹⁶ בשלב זה החלו היחסים בין ברמן והפועלים להתערער. פועלים רבים חלו והעבודה לא התקדמה כהלכה. ברמן חשד שהחולים מתחלים. הטיפול בחולים

בעד ההצעה הראשונה הציביעו 16, נגדה 17. אחרי זה ההצבעה בעד השניה היתה כמעט פה אחד.

הוא מספר גם שברכבת נפגש עם אדם שנכח באסיפה, והלה הסביר לו את סיבות ההתנגדות:

1' הפריזם שנתפרסם אינו נכון ומטעה את הבריות.

2. הפועלים שהובאו מיהודה אינם יודעים את עבודת התבואה.

3. מר ברמן אינו, על-פי העבר שלו בארץ-ישראל, האיש המוכשר לנהל את האחוזה. ומוסיף ר' בנימין: 'מוכת הדבר שנימוק רביעי היה שנגשו לעשות בגליל דבר, ואת פי "החורש" לא שאלו. ואולי כעת מערערים אחדים על שכמעט כל הפועלים המובאים הם מהסדרות "הפועל הצעיר" (הפועל הצעיר, א [תרס"ח], גליון 9, עמ' 13-14). יש לזכור שחברי הקולקטיב בסג'רה היו פעילים ב'החורש' ולכן היה בשלב זה כוחם של פועלי-ציון מורגש במיוחד בגליל.

15. 'העבודה מתנהלת בזריונות הדרושה. מנקים כעת את הקרקע [...] חלוקת העבודה בינינו נחתכה ע"י ועדה של שלושה חברים שבחרנוה לתוך בין הפועלים והפקידות. כל ערב מוסר ה' ברמן לועדה זאת את תכנית העבודה למחרתו [...] וביחוד שאין לנו עוד מעון אנושי ראוי לשם זה, חיינו עדיין לקויים במקצת [...] בכל זאת לסדרו שעורי ערב לעברית ותנ"ך בשביל אלה הפועלים שאינם מבינים עברית. ערך לימדי נכבד יש לטיולים ססדר מנהל הפרמה מר ברמן בכל השבתות למקומות היסטוריים הנמצאים בקירוב מקום והוא מראה ומבאר כל מקום מצד גיאוגרפי ומדעי. טיול כזה עשינו [...] לתחנת מסה"ב הדמשקאי "חמא" ששם נמצאים מעינות חמים [...] בכ' תמוז זה יום מות הרצל היה מחוזה נהדר בכנרת. הגבעה העזובה המלאה אי סדרים מחומר בגיה ומכשירים נמלא חיים ותנועה. הבנין [...] היה מקושט "בשער הרצל" מבחוץ וביקרות ופרחים חיים מבפנים וחמש עגלות טעוגות נשים וטף מימה, מסחה ובית-שאן מקושטים בדגלים לאומיים עטופי אבל עלו על הגבעה בשורה ישראל'. (בוטה ללון [משה טינמקין], 'כנרת', הפועל הצעיר, א [תרס"ח], גליון 10, עמ' 16).

בקשר ליחסים בין פועלים ומנהל בשלב זה מאלף מכתב מברמן לרופין: 'בנוגע לפועלים ויחסם ועד פועלים הייתי רוצה להעיר רק בקיצור שזה מוקדם מדי לדבר על כך. תהיה זאת טעות לתת לפועלים הבטחות כל שהן. אולי היינו יכולים ליצור משגו דומה ל"קולקטיב סג'רה" כפי שהם קוראים לזאת. אולם במקרה שהנך רואה צורה מתאימה ליחסים שבין מנהלים ופועלים בכל העניינים [...] לו היית יכול לעבד "מודוס" כזה אין לי כל התנגדות לזה. אני בכלל הייתי רוצה שלא תבין אותי לא נכון. אין לי שום דבר נגד חידושים, אך אני רוצה רק ערבויות מסוימות וחלוקת אחריות. 14 ביולי 1908' (הארכיון הציני המרכזי A. 3/100. תורגם מגרמנית).

16. ראה לעיל, הערה 7.

היה לקוי הפועלים התמרמרו וברמן, שראה שתכניתו אינה מתבצעת במסגרת התקציב, האשים בכך את הפועלים.¹⁷ אך היה גם הבדל בין גישתם של הפועלים החדשים לברמן ובין גישת הוותיקים. אחד הוותיקים כתב מכתב להפועל הצעיר, בו הגן על ברמן,¹⁸ ושרה מלכין כותבת גם היא:

גם בפנים נבע פרץ, ישנים וחדשים [...] הישנים נאשמים "בימיניות" יתרה, יותר מדי הם מסורים למשק, יותר מדי חסים על הכסף של הלאום. צריך להנהיג שמונה שעות עבודה, להיטיב את הכלכלה. הישנים עונים — צריך להתחסס לכל כאל שלנו.¹⁹

בחורף זה (תרס"ט — 1908/9) הוחל בעיבוד שחתי החווה מעבר לירדן (אום-ג'וני). עדיין לא היה גשר על הנהר והעובדים היו יוצאים למקום בתחילת השבוע וחוזרים לכנרת רק בשבתות. במשך השבוע לנו בחושה ערבית יחד עם הבהמות.

לחריש ראשון זה באום-ג'וני היתה משמעות מיוחדת על רקע הסכסוכים בכנרת. העבודה היתה קשה אבל מלאת סיפוק, ובלי השגחתו של מנהל.²⁰ סיפורי החורשים

17. להלן מכתב ביקורתי שפורסם בהפועל הצעיר, ב' גליון 7 (י"ט בטבת תרס"ט), עמ' 9, שחתום עליו 'צ'. אמנם מכתב זה מופיע ב'צבי יהודה חייו ופעלו' (בעריכת יוסף רבין, תל-אביב תשכ"ו), אולם כאן כנראה טעות, מכיוון שמתוכן המכתב מסתבר שהכותב הגיע לכנרת רק בתשרי תרס"ט. סביר שנכתב על-ידי חיים צימרמן, שהגיע בזמן זה לכנרת ונהג לחתום 'צ'. (עבר הדני [עורך], חיים צימרמן איש הגליל, תל-אביב 1953, עמ' 31). וזה המכתב: 'בבואנו אחרי החגים מצאנו עוד שרידים ורשמים מאותם חיי המשפחה ויחסי הידידות שבין פקיד החווה והפועלים. חדרים לא היו עדיין, זולת חדר ישן ששימש כמטבח, חדר אוכל ולחצר מטות, — עד כמה שיוכל להכיל בקרבו והנשארים ישנו בחוץ. אך בין כך וכך נתוספו עוד שני חדרים והפועלים חדלו מלישון בחוץ. בעיני הפקיד נדמה שמצב הפועלים הוטב כבר ואפשר לו לקמץ בהתקרבות, שהיה אנוס עליה בשעה שסבלו — ויתרחק מהם. היום הוקטן, בשלהי דקייטא, החלו הרבה פועלים לקרות גם במושבות ולאותה הקדחת היתה שליטה ביותר על אותם הפועלים שהיו עייפים מעבודה קשה וחיו בתנאים קשים. כל זאת השפיע, כמוכרן שגם העבודה נחלשה במידה ידועה — אי אפשר לעשות ביום קטן בידל אנשים עייפים, אותה עבודה שנעשתה ביום גדול, בשעה שכולם היו עוד רעננים ומלאים התרוממות הרוח. הפקיד התחיל להתמרמר. "העבודה אינה הולכת" ולחשוך בחולים שמתחלים'.

18. אבו נטור (משה טיומקיז) טוען שהפועלים אשמים לא פחות מברמן ('כנרת', הפועל הצעיר, ב' גליון 12 [ניסן תרס"ט], עמ' 10).

19. ש' מלכין, עם העליה השנייה, עמ' 26.

20. 'לקפה הלאומית יש מעבר לירדן כשעה מכנרת, אדמה ב"אום דונוני" [...] עתה עברו שמה לעבודה! [...] ומכל אותו המישור יש לנו איזו אלפים דונם, רק זאת רכשנו! אבל מקוה הנני כי המישור הזה לנו יהיה, ורשת של מושבות תמשך גם מעבר לירדן; אך לע"ע אנחנו הראשונים שנעצנו פה מחרשה שתלך ותכבוש את כל הארץ. ובגאון, בשמחה, בחשק ובהתלהבות אנחנו משכימים לעבודתנו פה. נחפזים אנחנו לעבוד, כי הזמן קצר והעבודה מרובה; הכוכבים עדיין מזהירים, והשחר רק מתחיל לבשר קרבת הבקר, ואנחנו יוצאים לעבודתנו (צ', 'ימה [מכתב פרטי], הפועל הצעיר ב [תרס"ח] גליון 6 עמ' 10). צ' — כנראה חיים צימרמן. שלושה חורשי אום-ג'וני הראשונים היו נתחום תנפילוב, חיים צימרמן ושמואל הפטר.

באום-גי'וני הלהיבו את שאר העובדים בכנרת :
 הברים אחדים שעבדו על אדמת אום ג'וני היו באים רק לשבת, ואז היינו משוחחים על העתיד. נולדה מחשבה שאנו החברים הראשונים ועוד שניים מאלה שבאו אחר-כך מתחברים לקבוצה שלא תפרד עוד ונקבל על עצמנו את העבודה באום ג'וני שלא בהנהלת ברמן. ספרנו את הדבר לברמן והרעיון מצא חן בעיניו. חשבנו להוציא את מחשבתנו לפועל בראשית השנה החדשה.²¹
 סביב רעיון זה התלכדה קבוצת חברים. גרעין הקבוצה היה 'השלישייה' מרומני, אולם יום הרעיון היה, כנראה, יוסף בוסל.²² צעיר שהגיע מרחובות באותו חורף והיה במחלה למנהיג הרעיוני של חוג קטן זה. הוא היה גם האיש שהציע לבסוף לדחות את ביצוע התכנית עד שירכשו נסיון רב יותר.

השבייתה הראשונה בכנרת וההליכה לחדרה, תר"ע

בסוף שנה זו (תרס"ט), בעת הגורן הראשונה של חוות כנרת, פרצה שבייתה על רקע העסקת פועלים ערבים בדיש. כתוצאה משבייתה זו יצאה קבוצת הוותיקים מכנרת לחדרה. בקבוצה היו השלישייה מרומני — צבי יהודה, יוסף בוסל ויהודה אקר. בחדרה הצטרפו אליהם גם שרה מלכין, מרים אוסטרובסקי (ברץ), יוסף ברץ וחיים

21. ש' מלכין, עם העלייה השנייה, עמ' 27. תנחום מספר (1923): 'פעם התאספנו על הגורן לטכס צעה — — — החילוננו לחשוב על עבודה באחריות עצמנו בלי פקידות. היינו כששה אנשים יוסף (בוסל) היה הראשון שהציע ללכת לאום-גי'וני, עם זאת תבע מאתנו זהירות בנסיון זה' (תנחום ת', עם בוסל, ספר בוסל, תל-אביב 1960, עמ' 259); ובמקום אחר: 'תזכיר בתוכן זה נשלח לד"ר רופין ז"ל וד"ר יעקב טהון ז"ל אך ברגע האחרון החלטנו שמוקדם מדי לקבל על עצמנו את העול הזה' (עלון דגניה א', דגניה א', כ"ה בתשרי תש"א, עמ' 8).

רמזו לפרשה במכתב מהמשרד הארץ-ישראלי לד"ר וארבורג מ-3 בספטמבר 1909: 'הפועלים אשר הציעו את עצמם כקבוצת הוחרים (Pächtergenossenschaft) לאדמת אוס-גי'וני, אמנם עוד לא יתרו על הרעיון וברצונם להתכונן להגשמת התכנית בשנה הבאה. לעת עתה אין הם באים בחשבון'. (הארכיון הציוני המרכזי, A. 3/100. תורגם מגרמנית)

22. יוסף בוסל נולד בסלחביץ בכ"ז בסיון תרנ"א (4.7.1891). בן אחת-עשרה נתייתם מאביו והלך ללמוד בישיבה בסלוצק — כאן הוא 'אכל ימים', הוא למד גם בישיבה ציונית' של הרב יעקב ריינס, וחשב להיות רב ציוני, אולם החליט לעלות ארצה והלך לדרום רוסיה לאזור חרסין לקבל הכשרה חקלאית. הוא וחיותה עלו ארצה יחד. הם באו דרך אודסה באוניית צליינים. בבירות נפגשו עם שרה מלכין והגיעו ארצה באביב תרס"ח (כנראה בפברואר או מארס 1908). בתחילה עבדו בפתח-תקוה. את הפסח בילה ברחובות ואחרי החג נשאר שם לעבוד. ברחובות היה זמן-מה במחיצתו של א"ד גורדון, אשר השפיע עליו רבות. לכנרת הגיע בערך בסוף 1908 (תנחום אומר שהגיע כתצי שנה אחרי הקבוצה [ספר בוסל, עמ' 258]). טרם מלאו לו שמונה-עשרה בהגיעו לשם. את אנשי רומני לא הכיר בפתח-תקוה, מכיוון שבזמן הגיעו לשם היו הם בבית-עריף, וכשחזרו לפתח-תקוה כבר היה ברחובות. (מבוסס בעיקר על ח' בוסל, 'פרקי חיים', ספר בוסל, עמ' 287)

צדיקוף.²³ הקבוצה נקראה בתחילה 'הקבוצה הכנרתית' ומאוחר יותר 'הקומונה החדרתית'. בחדרה עבד כל אחד מהם אצל איכר אחר, אבל הם היו חיי קומונה והבנות ניהלו את משק הבית — הבישול, הכביסה וקניית המצרכים.

23. מרים אוסטרובסקי (ברץ) נולדה ב־1890 בביאסלאב — עיירה באוקראינה שרוב תושביה היו יהודים. משפחתה היתה ציונית. אחיה הבכור, אשר, עלה ב־1903 ועבד בראשון לציון בבית-חרושת, ביקב ובהקלאות. האח השני, אהרון, עלה ב־1904. בשנת 1905 חזר אהרון לביקור הביתה והביא אתו ארצה את האח יעקב והאחות חנה. בקיץ 1906 נסע אביה לארץ-ישראל וקנה 110 דונם בכפר-סבא, וכשחזר — עלתה מרים עם סבא וסבתא. היא הגיעה בספטמבר 1906 בהיותה בת שש-עשרה וחצי. בסתיו 1906 עבדה בפתח-תקוה. לאחר מכן עברה כל המשפחה לכפר-סבא, שם ניהלו מסעדה וגם עיבדו את אדמת אביה. בקיץ 1907 חזרה לפתח-תקוה. היא מעידה על עצמה כמלאת מרץ — 'עו קופצת' קראו לה — והיו לה מתורים רבים. בפתח-תקוה הכירה את העולים מרומני; היא מספרת כי בשלב מסוים הציעו לה לבשל בשילים אבל סירבה. היתה בין עוקרי השתילים בבית-עריף — והצילום הקבוצתי המשותף יעיד על גאווה המשתתפים במעשה (העליה השנייה, מול עמ' 163). היא נקראה לכנרת בערך בספטמבר 1908. כנראה שבדרך לכנרת ביקרה אצל אחיה אהרון, שעבד אז עם יוסף ברץ בסיתות בעתליה, ושם נפגשה לראשונה עם בעלה לעתיד. היתה צעירה בשנה-שנתיים מיתר חברי הקבוצה. בכנרת עבדה ארבעה חודשים. 'היו אלה חודשי עבודה מאומצים שופעי חיים ושמתה. היו הרבה רגעי נחת אבל גם רגעים של צער ידעתי, צערם של צעירים החוששים מפני קשר רציני יותר. לא היה עדיין רצון להתקשר לאדם אחד. חשבתי שאיטיב לעשות אם אעזוב את המקום ולא אכאיב לחברי'. ובכן, מרים עברה לבשל במצפה לקבוצה קטנה שעלתה למקום בתחילת 1909. משם חזרה למשפחתה, אבל לאחר זמן-מה עברה לעבוד בחדרה, שם היתה דרישה לפועלים לשם תלישת חמיצה. היא מספרת: 'בסוף 1909 קיבלתי ידיעה מתברי הקומונה בכנרת שהחליטו לעזוב את המקום וביקשוני למצוא להם דירה בחדרה. לעבודה לא דאגו. ברם קשה היה להשיג דירה. בסוד נמסר לי שנמנעים להשכיר דירה לקומונה משום שבחורים ובחורות חיים בחדר אחד. נאלצנו להשתכן בבית ארעי בחאץ ההיסטורי בחדרה' (מבוסס על: 'י' ברץ, כפר על גדות הירדן, עמ' 8, 34—38; 'מ' ברץ, 50 שנה, ניב הקבוצה, ה [תשי"ו], עמ' 659; מפתח תקוה עד אום-ג'וני, שם, ז [תשי"ח], עמ' 357, 365; 'ימים ראשונים', שם, ט [תשי"ך], עמ' 435).

שרה מלכין עזבה את כנרת בפסח תרס"ט ובזמן שהקבוצה עזבה את כנרת, עבדה בבית-החולים של ד"ר הלל יפה בזכרון-יעקב. הקבוצה עברה את זכרון-יעקב בדרכה לחדרה ואז החליטה שרה להצטרף אליהם (ש' מלכין, עם העליה השנייה, ע' 30). יוסף ברץ נולד ב"ח באייר תר"ץ (1890) בכפר קוסניצה באוקראינה, על גדות הדנייסטר. אביו היה פונדקאי. הוא למד בחדר. בגלל גזרות השלטונות נעשה מצבו של אביו בכפר קשה והמשפחה עברה לקיישיג'וב. שם פתח אביו חנות מכולת. אביו היה חסיד ובמשך זמן-מה אפילו גבאי בבית של רבי חסידי (מראשקוב). לאחר מכן פתח אכסניה, בה התאכסנו כל הסוחרים והאדמו"רים שבאו לקיישיג'וב. יוסף הצטרף לצעירי-ציון, ולפי דבריו השפיעו עליו במיוחד חיים גרינברג ויוסף שפרינצק. הפעולה היתה בחשאי. הוריו התנגדו לעלייתו, אבל חברו נחום טברסקי, שעלה לפניו, חזר לביקור בעיר ובחזרתו לקח אתו את יוסף. הוא הגיע ארצה בסוף 1906 באוניית צליינים. היה אז בן שש עשרה. בהגיעו, עבר מיד לרחובות, שם עבד במשקו של משה סמילנסקי. מרחובות עבר באביב-קיץ 1907 עם צבי יהודה לעבוד כסתת בירושלים, שם חי בקומונה עם עוד שני חברים. הוא עזר בהכנתם והפצתם של הגליונות הראשונים של 'הפעל הצעיר'

לשבייתה בכנרת היתה תוצאה חשובה נוספת — בעקבותיה באו אנשי 'החורש' בדברים עם הד"ר ארתור רופין, אשר הציג להם לקחת על עצמם עיבוד אדמות אוס-ג'וני לשנה הבאה. שנתיים קודם לכן, בתרס"ח, התנגד אליעזר שוחט להקמת הקולקטיב בסג'רה מכיוון שסבר שהקבוצה אינה בשלה לאחריות זו.²⁴ הפעם, במרכז 'החורש', הרכיב קבוצה של שישה פועלים מהמנוסים שבגליל והוא עצמו התייצב בראשה. זו היתה קבוצת כיבוש לעיבוד אדמות אוס-ג'וני.²⁵

החשיבות שייחסו למפעל זה מתבטאת גם במחשבה הרבה שהוקדשה להרכבת הקבוצה. ויש לכך עדות בכתב גם מהתקופה עצמה. במכתב לקרן הקיימת מזהיר ד"ר רופין, שאם יתפרסם ברבים עלול נסיון צנוע זה להתפרש כמארע המחולל תקופה חדשה' — ואין ספק, שגם הפועלים וגם רופין אמנם קיוו שהנסיון יסמל תקופה חדשה.²⁶

בחזרתו של הקבוצה הרומנטית והקומונה החדרתית

שנת תר"ע (1909/10), שנתה של קבוצת הכיבוש של 'החורש' באוס-ג'וני, היתה

באוקטובר 1907 (חשון תרס"ח). בירושלים שהה כשנה. בפסח תרס"ח (1908) ערכה הקבוצה מרומי את ה'סדר' בירושלים יחד עם הסתתים, ואו נפגשו לראשונה עם יוסף ברץ (תנחום ת', ספר תנחום, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 55). מירושלים עבר לעבוד בבניית גימנסיה הרצליה בתל-אביב ואחר כך עבד בבניית עתלית — המושבה, יחד עם אהרון אוסטורובסקי — אחיה של מרים, משם עבר לזכרון-יעקב. שם הכיר את כל הקבוצה, כאשר שכבו בבית-החולים של ד"ר הלל יפה. עם מריץ 'התקשר' עוד לפני שהצטרפה לקבוצה, כאשר היא היתה בחדרה והוא בזכרון-יעקב, ולקבוצה הצטרף כחבר שלה. על החלטתו הוא כותב לישראל בלון ב"ג באדר תר"ע. (לפי ברץ, כפר, עמ' 8-26).

חיים צדיקוב נולד בפושלאט, כפר ליד פוניביו, בתרג"ג (12.12.1893). עלה עם הוריו ב-1906, כאשר היה בן שלוש-עשרה. למד בגימנסיה העברית והתמחה בריתוך בבית-הרושת. הוא עבר או לקבוצת 'אחזה' בבירות והצטרף לקומונה כאשר היה בן שש-עשרה. (לפי ד', תדהר, אנציקלופדיה, ה, עמ' 28)

24. מ' שוחט, 'הקולקטיב (מזכרונות)', דברי פועלות, תל-אביב תר"ץ, עמ' 4.

25. 'קבוצת הכיבוש של אוס-ג'וני' הורכבה תוך הקפדה רבה שכל חוגי פועלי הגליל יהיו מיוצגים. ההרכב היה כדלקמן: (1) אליעזר שוחט, (2) ישראל בצר, (3) חיים צימרמן, (4) משה קריגטר, (5) נתן ברגמן (צבי נדב), (6) ישראל בלון (שנשלח עלידי הקומונה החדרתית להחליף את תנחום ת', שהוצע עלידי 'החורש'). 1, 3, 6 — הפועל הצעיר; 2, 4, 5 — פועלי-ציון; 3, 6 — עובדי חוות כנרת; 1, 2 — ועד החורש; 4, 5 'לגיון העבודה'; 6 — 'הקומונה החדרתית'. (ראה ברל כצלנטון, כתבים יא, תל-אביב תש"ט, עמ' 166).

26. ש' גון, נתיבי קבוצה, עמ' 75. התגובה הראשונה בעיתונות היתה, כנראה, משל וילקנסקי. היא היתה אמנם שלילית, אבל גם העידה על חשיבות קבוצה זו בעיני הבריות: 'מה שמעורר פקפוקים היא התכונה העצמית של צעירינו. האם אפשר הדבר — שואל כל אחד ואחד — שמנין יהודים ישבו בכנופיה אחת, ושלוש ואחדות ישרו ביניהם? אם איזה צעירים הוציאו אפילו את שנתם בחברה אחת, אי אפשר להוציא מסקנה'. (הפועל הצעיר, ג, גליון 22 [ל' באב תר"ע], עמ' 7).

אין להתפלא, אמנם, על יחסו של וילקנסקי לתכונה העצמית של צעירינו. הוא היה אז מנהל חוות בן-שמן ובחווה זאת התקיימה שביטה בערך בזמן כתיבת מאמרו.

שנת ישיבתה של 'הקומונה החדרתית' בחדרה. יש לראות בשנה זו את ראשיתה של הקבוצה המייסדת של דגניה כגוף עצמאי.

'הקומונה החדרתית' צמחה אמנם מהמציאות של חוות כנרת, אבל הכול מעיד על כך, שצורתה הסופית נקבעה רק עם גיבוש ההחלטה לעזוב את כנרת ולעבור לחדרה. במציאות של חוות כנרת על פועליה הרבים ועל המשק האדמיניסטרטיבי שבה, לא היתה משמעות ליצירת גוף נפרד פורמאלי, לא מבחינה חברתית ולא מבחינה כלכלית. אולם תוך כדי חיפושי דרך חדשה התגבשה קבוצה סביב השלישייה, וצורתה הסופית של קבוצה זו נקבעה בעת שעברה לחדרה.

מאלפת העובדה, שהשם 'הקומונה הרומנאית', שכה מרבים להזכירו בספרי ההיסטוריה, אינו מופיע כלל במכתבים המתארים את כנרת בשנתה הראשונה וגם לא בזכרונות הראשונים שנכתבו בסמוך למאורעות עצמם. הרמז היחיד בסיפורה של שרה מלכין, למשל, על אנשי רומני הוא בקביעתה שמבין שמונה הראשונים בכנרת היו ארבעה שלא הכירה אותם קודם לכן.²⁷

עד המעבר לחדרה, היו השלושה מרומני יותר מופעלים מ מפעילים. בפרשת יערי הרצל היה צבי יהודה היוזם, והוא לא היה חבר הקומונה בשלב זה. בקרב ההולכים לכנרת היו אנשי רומני הצעירים והחדשים בארץ, וגם לא החשובים שבחבורה. מ' טמקין כתב את המכתבים. אריה אברמסון היה יד ימינו של ברמן, וצבי יהודה המשיך למלא תפקיד חשוב בין פועלי החווה.²⁸

לעומת המושג 'הקבוצה הרומנאית', שאינו מופיע כלל במסמכים בני התקופה בה התרחשו המאורעות עצמם, מצוי המושג 'הקומונה החדרתית' גם במאמרים וגם בנאומים מהימים ההם, ואין ספק שקבוצה זאת היתה לשם-דבר בקרב ציבור הפועלים בארץ-ישראל.

לא קשה להסביר הבדל זה בין העובדות לבין ההיסטוריוגרפיה. בזמן ההתרחשויות כלל לא הבחינו בשלישייה מרומני כקבוצה, אך מאוחר יותר, כאשר חיפשו את מקורותיה של קבוצת דגניה, מצאו חבר זה של אנשים ובמשך הזמן גדלה חשיבותם בהיסטוריוגרפיה.

אמנם, עולי רומני חיו כקומונה מרגע עלייתם. אולם בשנים הראשונות של העלייה השנייה התארגנו קבוצות וקומונות רבות על רקע חברתי או לצורכי השעה בלי שתהיה להם כוונה ליסד גוף קואופרטיבי בר-קיימא.²⁹ יש לראות את השלישייה מרומני כקבוצה מסוג זה.

27. המושג 'הקבוצה הרומנאית' לא נזכר על-ידי ברץ (ספר בוסל, עמ' 253) או על-ידי תנחום (ספר בוסל, עמ' 258) או על-ידי שרה מלכין (עם העלייה השנייה). הוא גם לא מופיע בשום רשימה ב'הפועל הצעיר', למרות ריבוי הרשימות על תחילתה של חוות כנרת.

את הארבעה — השלישייה מרומני וישראל קורנגולד — לא הכירה שרה מלכין קודם לכן, מכיוון שכאשר הם הגיעו לפתח-תקוה כבר היתה בבירות (ראה לעיל, הערה 8).

28. ראה לעיל, הערה 7.

29. בירושלים היו שתי קומונות של סתתים, האחת אנשי 'השומר' לעתיד ואחת שהיתה

ה'קומונה החדרתית' היתה קבוצה בעלת אופי שונה לחלוטין. היא התלכדה סביב מטרה משותפת, ובמשך הזמן גיבשה לעצמה אידיאולוגיה משותפת — הקמת משק עצמאי שיתופי.

אולם העובדה שהיה הבדל מהותי בין השלישייה מרומני והקומונה החדרתית, שטושטש בהיסטוריה המקובלת; ועובדת היות השלישייה חשובה פחות מכפי שניתן היה להבין מספרי ההיסטוריה, אינן גורעות מייחודה. לא מקרה הוא שאנשים כמו שרה מלכין, צבי יהודה ויוסף בוסל נמשכו אל שלישייה זו מרומני. הם נבדלו מרוב פועלי העלייה השנייה בכמה תכונות. כאשר עוקבים אחר מעשי הפועלים בתקופה זו מתברר שהם היו ניידים ביותר. במשך אותה תקופה של שלוש שנים היה בן-גוריון, למשל, בסג'רה, בירושלים, בזכרון-יעקב, בחוות פנרת וגם ברוסיה. דבר זה נכון כמעט לגבי כל פועלי העלייה השנייה. העובדה מפליאה עוד יותר בהתחשב בקשיי התחבורה בימים ההם.

השלישייה מרומני היתה שונה. הם הצטיינו ביציבותם וגישתם האחראית והשר-שית. הם היו פחות בזהמים; וזיתה להם רוח-התמדה וביצעו בפשטות את אותם הדברים שלשמם באו לארץ-ישראל.

בכתבה ב'הפועל הצעיר' הודגש ההבדל בין 'הקומונה החדרתית' ואנשי 'גליון העבודה', שהיו גם הם בחדרה בשנת תר"ע: 'כי באמת שונים הם במזגם ואופים בני שתי הקבוצות'.³⁰ אולם מה היה ההבדל לא הוסבר. ברל פצנולסון, שהיה חבר בקבוצת 'העבודה' בחדרה, מנסה לתאר הבדל זה עשרים וחמש שנה מאוחר יותר (על אופי הקבוצה אפשר לעמוד לפי הופעתם המסודרת בצילום המפורסם, שהוא כה שונה משאר התמונות של הפועלים דאז)³¹:

הקומונה מרדה ביתמות ובעזובה ובאפטיה וברישול ובחוסר הסדר של הפועל הכושל הנדכא במושבה. או אפשר היה להכיר בכך [...] סימנים מיוחדים שהבדילו אתכם מכמה וכמה ניצנים קבוצתיים אחרים [...] הייתי אומר לעצמי: כאן יש כשרון לחיים, איזה סימנים של שוויו משקל נפשי של שמירת כוחות, התרחקות מהפקרה עצמית, הסתלקות מנדודים, התגברות על רוח הנדודים, על הרוח הבדואית [...] הרי בכך היה כבר אז מבקשת הקבע.³² עצם העובדה שהשלישייה לא התפרקה והיתה גוף קטן ויציב, בזה היה ייחודה ובוזה יכלה להוות את הגרעין שסביבו גדלה הקבוצה כולה.

השנה של 'קבוצת החורש' באום-ג'וני נסתיימה בהצלחה רבה. בעוד שבחוות

מורכבת מחברי 'הפועל הצעיר' (ברץ, על גדות הירדן, עמ' 18, 19, 22; א' זייד, 'בראשית הימים' העלייה השנייה, עמ' 170). מגיה שוחט מוכירה גם שתי קומונות מראשית ימי העלייה השנייה — האחת בפתח-תקוה, בה היו חברים ישראל ואליעזר שוחט, א"ד גורדון וקריניצי (ראש עיריית רמת-גן לעתיד) והאחת של החנקינים ברחובות' ('הקולקטיב', עמ' 4; 'מכתב, גיב הקבוצה, י [תשכ"א], עמ' 84).

30. א"ג, 'חדרה', הפועל הצעיר, ג, גליון 5 (כ"ה בכסלו תר"ע), עמ' 14.

31. צילום, העלייה השנייה, מול עמ' 342.

32. ב' כצנלסון, 'מכתב לחברי דגניה', כתבים, ז, תל-אביב תש"ח, עמ' 191.

כנרת נגמרה השנה שוב בהפסד גדול, סיימה הקבוצה באום-ג'וני ברוח. אולם לא היתה זאת קבוצה מלוכדת. היא הוקמה מיוצאי חוגים שונים והאנשים לא חזו לעצמם עתיד משותף. באותה שנה נקבו אדמות פולה (מרחביה) וארבעה מהשישה עברו לקבוצה, שלקחה על עצמה כיבוש מקום זה. חלק מחברי 'הקומונה החדרתית' רצו גם הם שקבוצתם תקבל את העבודה במרחביה, אולם לאחר משא ומתן, וכנראה שוב לאחר שכנוע של יוסף בוסל, לקחו על עצמם את עיבודן של אדמות אום-ג'וני לשנת תרע"א.³³

הוועידה השישית של 'הפועל הצעיר', סוכות תרע"א (1910) בדרכם לאום-ג'וני השתתפו חברי 'הקומונה החדרתית' בצורה פעילה בוועידת 'הפועל הצעיר'. בהגי תשרי תרע"א התקיימו התכנסויות של שתי מפלגות הפועלים, ומאלף הדבר לבחון את גישתם של אנשי 'הקומונה החדרתית' על רקע הדעות שהובעו באספות אלו.

שתי אספות אלו היו שריוות בייאוש. במועצת פועלי-ציון הצהיר בן-גוריון שהגיע למסקנה שהפועל האשכנזי לא ייהפך לעולם לפועל חקלאי:

כי אנשים בלתי מסוגלים לעבודה ובעלי דרישות קולטוריות גבוהות — לא יבראו, למרות כל האידיאליות שלהם — מעמד של פועלים קרקעיים [...] ולא מחמת שהתנאים במושבות רעים נוסעים הפועלים — אלא מפני שאין זה חומר אנושי המוכשר ומסוגל להיות לפועלים, ובין במטעים ובין בפלחה לא יתקיימו בתור פועלים.³⁴

ובכן, ממי ייבנה מעמד פועלים? מ'תימנים וקורדים. בפולמוס עם בן-צבי הגן בן-גוריון על 'הפועל הגלילי, כלומר הפלחי, ששוואף להתאכרות, אבל בנימה של הגנה ובלית ברירה, ולא כמטרה לדור, לפתרון בעיות השעה. יצחק בן-צבי שלל את הפלחה בגליל וטען: 'לפועל היהודי אין בזמננו עתיד בפלחה אלא במטעים, ולמרות שעכשיו התנוון רעיון 'כיבוש העבודה' וכמעט כל המתנדבים החלוצים הן הולכים ועוזבים את עבודתם או את הארץ, הפתרון הוא בהטבת התנאים במושבות ויש לברר את 'התנאים הדרושים [...] לקיומו של הפועל הקרקעי בתור כזה'.³⁵ גם בוועידה של 'הפועל הצעיר' התלבטו באותן בעיות. אולי הפתרון ימצא בפועל תימני, בפועל טבעי, בהטבת תנאים של הפועל, בהתמסרות לאותן עבודות שמשלת-מות טוב יותר?

33. תנחום: 'אני ועוד חבר אחד יצאנו ברכיבה מחדרה לחיפה עלי-מנת לבוא בדברים עם האחראים להתישבות במרחביה. מאד התאכזבנו בהודע לנו כי איחרנו את המועד ומרחביה נמסרה ל"השומר" (עלון דגניה א', כ"ה תשרי תש"א). ובמקום אחר: 'הם החברים לא גילו רצון לעזוב את חדרה — אבל יוסף [בוסל] קיבל בשמחה את ההצעה. הוא רצה שנקבל עלינו עבודה אחראית' (תנחום ת', ספר בוסל, עמ' 259).

על מכתב ההסכמה לרופין חתום צבי יהודה (ש' דיין, דגניה, עמ' 31).

34. אחדות, ב, גליון 1 (ב' בחשוון תרע"א), עמ' 6. גישתו של בן-גוריון לפועלי הגליל נבעה בוודאי מהעובדה שהוא עשה זמן מה כפועל בסג'רה.

35. אחדות, ב, גליון 2—3 (ט' בחשוון תרע"א), עמ' 18—19.

בכל הנאומים מורגשת השפעת המשבר — ירידת מספר הפועלים למרות הטבת התנאים. כולם הרגישו שהמצב השתנה לרעה. לפני מספר שנים היו פועלים ועבודה לא נמצאה. עכשיו יש דרישה לפועלים — אבל פועלים אין.

לעומת אווירה זו של ספקות וייאוש, היו דבריהם של אנשי 'הקומונה החדרתית' כקרן אור של ביטחון ואופטימיות.³⁶ יוסף ברץ אמר בפשטות ש'המצב של הפועלים בא"י איננו כל כך מעציב. בכל אופן יותר שמח ממצב עמנו בכל ארצות גלותנו. למה כל הפלפולים האלה? [...] אנחנו את דגלנו לא נמיר לעולם! גם תנאים רואה את הבעיה בפשטות: גם אני מחליט על יסוד נסיוני, כי פועל יכול להיות בא"י בעבודתו. מובן שדרוש פועל בעל שרירים חזקים ורגיל לעבודה. לעומת יוסף ברץ ותנחום שהתייחסו בפשטות מרגינה לבעיות השעה — 'להיות פועל או לא להיות' — וביטאו בזה את בטחונם בעצמם ובדרכם וגם את רוח הקבוצה באותו רגע, התייחסו שאר חברי הקבוצה לשאלות שבמחלוקת ביתר התעמקות.

צביונות החדה הצהיר:

בגליל מתפתחת עכשיו איזו אפשרות לשחרר את הפועל מעבודתו האבטו-מטית ולהציגו בתור עובד ברשות עצמו בתנאים ידועים. הסתדרותנו צריכה לעזור לרעיון זה. לקבל עליה את האינציאטיבה — לארגן קבוצות קונסטרוק-טיביות.

הוא גם טען, ש'אותם המושגים ע"ד [על דבר] שנוררות השוררים אצלנו אינם נכונים [...] אין אני רואה כל צל של שנוררות בזה שהסתדרות הציונית תבוא לנו לעזר בעמדתנו'.

ישראל בלוך ביקר את האיכרות בגליל ואת החוות דאו ואמר:

בשנה זו ראינו כי ההוצאות על כל העבודה באום ג'וני עלו לא הרבה יותר מההוצאות שהחוות מוציאות על פקידים. לפיכך צריכים אנו לשים לב לנסיון החדש הזה באום ג'וני כי אולי על ידן נמצא את השיטה הנכונה לביצור מצבן של הפועל והתרבותו בארץ.

בשני נאומים אלה רואים שאנשי 'הקומונה' כבר ראו את הליכתם לאום ג'וני לא כפתרון לעצמם ולחלקת קרקע זו בלבד, אלא כדרך לרבים. דעתם זו היתה כבר מגובשת למדי, עד כדי תביעה מתנועתם לאמץ את השיטה כדרך התנועה כולה.

הנאום שביטא את גישתם בצורה הבהירה ביותר היה נאומו של יוסף בוסל: בכל האסיפות אנו דנים על השאלה: אם אפשר להתקיים בתור פועל ומפני שהצורך עומד תמיד לנגדנו, לפיכך אנו מעלימים את עינינו משאלת היכולת ועונים, כי אפשר ואפשר. אולם לדעתי, אין המענה הזה צודק לא מצד הצורך ולא מצד היכולת. אין צורך כזה. האידיאל שלנו אינו צריך להיות: לברוא פרולטריון קרקעי, כי אם לפתח אלמנט של עובדי אדמה, אם בתור פועלים אצל אחרים או בתור עובדים אצל עצמם. מובן,

36. הפועל הצעיר, ד', גליון 2 (ט' בחשוון תרע"א), עמ' 21 (זיהוי הכינויים אצל שפירא, הפועל הצעיר, עמ' 101).

שאינן אני חושב ע"ד אותן השיטות של התאכרות בגליל, שגם בהן יש הרבה מן השעבוד וגם הן אינן נקיות מהשימוש בעבודה זרה. אני מדבר ע"ד שיטה, שתהן באמת חופש אינדיבידואלי לפועל, ושגם לא יצטרך להשתמש בעבודתם של אחרים, ונסיגנות כאלה נעשים עכשיו בגליל, ואם רק נעמד על נקודה זו, נוכל לברר לנו איזוהי השיטה הנכונה. צריך לזכור כי אחד החסרונות היותר עיקריים שיש במצבו של הפועל עתה הוא, כי הפועל יותר נפעל מפועל, יותר ממלא את פקודת אחרים מאשר את מצות שכלו ובקיאותו. ואם בעבודת החרושת אפשר לפועל ליהפך לחלק מהמכונה ולעבוד עבודה אבטומטית, הנה בעבודת אדמה דרוש כשרון היצירה, כשרון ההמצאתי, דרוש שהעובד יהיה חופשי לנפשו ולא שיעשה כ"מצות אנשים מלומדה" ע"פ פקודת הבעל. אם רק נצליח להעמיד את הפועל בתנאים כאלה, או נוכל להיות בטוחים שהעבודה תתחבב עליו ולא יעזבנה. גם השאלה שאנו מתחבטים בה תמיד תפתר מאליה: הפועל ילך לשנים אחדות לעבוד אצל האכר ואחר-כך יתחיל לעבוד אצלו, עצמו, באופן שיהיה תמיד אלמנט של פועלים מתחלף אשר יעבדו אצל אחרים. משום זה אין אני רואה כל צורך בפרולטריון קרקעי ולו גם היתה היכולת הזו, אולם — גם היכולת איננה. הפועל שלא רואה לפניו שום עתיד — לא יסאר בתור פועל. (ההדגשות שלי, פרט לראשונה)

נאומים אלו, ובמיוחד נאומו של פוסל, מראים על גיבוש רעיוני ברור. פני הקבוצה היו מועדות לאום-ג'וני כדי ליצור במודע אלטרנאטיבה לדרך שנכשלה, דרך 'כיבוש העבודה'.

היה בזה משום חיפוש דרך חדשה הבאה כתגובה על כישלון משולש — כשלונן של מושבות העלייה הראשונה ביצירת יישוב עברי מפאת העסקתם של פועלים ערביים; כשלונן של 'כיבוש העבודה' לתקן מצב זה וכשלונה של הפקידות למצוא דרך לנהל את החוות לפי רוח הפועלים.

הדעות שהובעו בנאומי הקבוצה בוועידה היו מנוגדות במהותן לדעותיהם של מנהיגי שתי המפלגות. אנשי הקבוצה היו היחידים מבין משתתפי שני הכנסים המפלגתיים האלה, שהעמידו כמטרה לפועל התיישבות במקום 'כיבוש עבודה'. אולם אנשי 'הקומונה החדרתית' לא היו היחידים שבתקופה זאת הביעו התנגדות להצגת 'כיבוש העבודה' כמטרה האחת של הפועל. יוסף ויתקין הציג עמדה דומה בהצגתו 'כיבוש העבודה וכיבוש הקרקע' בשבועות תרס"ח, וד"ר הלל יפה הציג 'התיישבות קבוצות' במאמר שנתפרסם כחצי שנה לפני כן ונכתב כנראה בהשראת הקמתו של הקולקטיב בסג'רה.³⁷

37. 'העבודה הקרקעית של היהודים בא"י, הפועל הצעיר, א, גליון 4—5 (שבט-אדר א תרס"ח), עמ' 11. במאמר זה הוא כותב: 'ראשית כל צריך ליסד מוסד מיוחד לדבר, שיהא מספק קרקעות בחכירה — כל קבוצת פועלים שעברה שנה או שנתיים לשהותם בארץ עושה חווה עם המוסד הזה על יסודות ערבות הדדית — הפועלים צריכים

גם הסתדרות 'החורש' שמה לה למטרה להעמיד את הפועל ברשות עצמו. הקולקטיב בסג'רה היה אולי תופעה בודדת ומקריית, אך אין ספק שקבוצת הכיבוש באום-ג'וני בתר"ע היה פועלו היוזם של ארגון פועלי הגליל 'החורש' והיתה ביטוי מובהק לגישתו של ארגון זה. עם זאת, ייחודה של הקבוצה היה בשילוב הנדיר של רעיון ומעשה. היא היתה אז קבוצה מלוכדת שמאחוריה שנת נסיון של חיי קומונה בחדרה. היא עמדה לבצע מעשה בראשית בהקימה קבוצת התיישבות שיתופית באום-ג'וני; ולפני שיצאה לדרכה, הצהירה בפורום ציבורי מה היא עומדת לבצע ושהיא רואה את דרכה כדרך המלך לציבור הפועלים כולו.

יוסף בוסל והרעיון השיתופי

מזכרונות חברי הקבוצה עצמה ומן המעט ששרד מדבריו וכתביו, ברור כי המגהיג הרוחני של הקבוצה היה יוסף בוסל.

תנחום הנפילוב סיפר ב-1923 על הימים בכנרת: 'עוד בימים ההם גילה מחשבה מבוגרת. הוא דיבר על עבודה עצמית ועל חיי קבוצה, וכל כוונתו היתה להכניס מהפכה במחשבתו הצעירה' (ספר בוסל, עמ' 259). יוסף ברץ כתב ב-1920 על ישיבתם בחדרה: 'כוחו היה בכך שהיה מקדים אותנו בכל דבר, כל רעיון היה מקדים להבשיל בו מאשר בנו. בתנאי חיינו המשתפים נוצרה הרגשה אינטימית בין החברים. דיברנו על "קומונה" לא רק ליחידים-סגולה אלא כשיטה סוציאלית קבועה' (שם, עמ' 255). מאוחר יותר סיפרה מרים ברץ: 'היה בו מן התכונה הנפשית של ראית הנולד. הוא הקדים אותנו בכל משום שראה את הדברים לפני היוולדם' (שם, עמ' 271). בואו של יוסף בוסל לכנרת בחורף תרס"ט היה הגורם שהפך את גרעין השלישייה מרומני לקבוצה בעלת מטרה מוצהרת ואידיאולוגיה משותפת.

דגניה היתה בסופו של דבר ליישוב הקבע השיתופי הראשון בארץ-ישראל. אך האם שני עקרונות אלו — התיישבות קבע והתיישבות שיתופית — היו כבר ברורים לאנשי הקומונה החדרתית בראשית תרע"א?

בוסל תיאר את ייעודה של הקבוצה באום-ג'וני כחיים ב'שיטה שתתן באמת חופש אינדיבידואלי לפועל, ושגם לא יצטרך להשתמש בעבודתם של אחרים'. האם הוא חזה שיטה של 'עבודה הפשית' (עבודה עצמאית — הופשית מבעל-בית או מנהל) בלבד, או האם כבר אז חזה ליישוב קבע שיתופי? יש להדגיש שעובדת היותה

להתארגן בעצמם דוקא לקבוצות קבוצות לפחות לזמן ראשון והפועלים צריכים להיות הראשונים בעבודה זאת.

יפה גם עשה למימוש תכנית זו; במאי 1909 (בזמן שהקולקטיב היה בסג'רה) הוא כתב אל מניה שוחט: 'רצוני שתמסרי לי ידיעות על הפועלים בארץ, מה מספרם, עסקיהם, מקומותיהם ושכר עבודתם [...] הדבר שחלמתי עליו במשך שנים [...] הולך ומתגשם [...] תמיד ראיתי את הפועלים כמגשימים האמיתיים של העבודה המעשית [...] כמו כן רוצה הייתי לדעת מה את חושבת על התנאים הכלליים לאפשרות התיישבות הפועלים על הקרקע באופן שיטתי, בלי לפגוע בכבודם ובעצמיותם' (ה' יפה, דור מעפילים, תל-אביב 1939, עמ' 364)

'קבוצה' אין בה הוכחה שבכוונת החברים היה להקים יישוב קבע — 'קבוצה' במושגים של היום. למושגים מושב וקבוצה היתה אז משמעות שונה: 'מושב' היה השם בו כינו פועלי העלייה השנייה את היישובים שהקימו. כנראה כינו אותם כך כדי להבדילם מהמושבות — לכן 'מושב פועלים', 'מושב עובדים', 'מושב שומרים' גם את דגניה כינו בתחילה 'המושב החדש דגניה'³⁸. לעומת זאת לא היה בתחילה המושג 'קבוצה' כינוי ליישוב, אלא לחבר אנשים (group) שעבדו בצוותא. המושג 'קבוצה' ככינוי לצורת יישוב נוצר כאשר קבוצות שהתיישבו על הקרקע הפכו במרוצת הזמן ליישוב קבע.

גם ממעמדה החוקי והארגוני של הקבוצה, בהגיעה לאום-ג'וני, אין ללמוד על כוונת חבריה לאורך ימים. הקבוצה קיבלה את עיבוד האדמות באותם תנאים שקיבלה הקבוצה אשר קדמה לה. חבריה היו פועלים שכירים של 'המשרד הארצישראלי'. הם קיבלו משכורת חודשית אבל חתמו גם על חוזה לשנה, לפיו היו אחראים על ביצוע העבודה וגם על האינזונטאר שנשאר רכושו של 'המשרד הארצישראלי'. בסוף השנה נערך חשבון, ואם נשאר רווח, הוא התחלק שווה בשווה בין 'המשרד הארצישראלי' והקבוצה. לקראת סוף השנה הוחל משא ומתן על חתימת חוזה חדש לשנה החדשה. זה היה גם מעמדן של שאר הקבוצות שקמו בעקבות הצלחתן של הקבוצות הראשונות באום-ג'וני.

גם מבהינת עקרון השותפות, הקומונה, אין הדברים מובנים מאליהם. אמנם, הקומונה החדרתית התארגנה מראשיתה כקומונה מלאה. אולם מרבית הקומונות והקבוצות שהתארגנו בימי העלייה השנייה לא חשבו על קיום בצוותא לאורך ימים. השיתוף היה לגביהם פתרון לבעיית השעה ולא דרך בחיים.

חיותה בוסל סיפרה שכבר ברחובות, בימיו הראשונים בארץ, 'יוסף בוסל מתחיל לרקום את חלום השיתוף' (ספר בוסל, עמ' 290). לו היתה עדותה של חיותה העדות היחידה היה אולי מקום לפקפק בנאמנות הדברים. אולם יש עדות נוספת המבהירה את גישתו של בוסל בהיותו עדיין ברחובות, לשני עקרונות אלו — יישוב קבע ושיתוף. משה סמילנסקי מספר על שיחה שניהל עם בוסל עוד לפני עלייתו לגליל:

באיכר זעיר אינו מאמין. לא רק מפני האטיות שבשיטה זו. העברי החדש לא יעמוד על יצירות חיים ישנות ולא יצטמצם בהן. הוא צריך לדברמה חדש אם גם לרוחניות לנפשיות [...] אנו צריכים למצוא סינטיזה [...] לא איכר מנצל ולא פועל מנוצל ואף לא עובד [...] מה איפוא [...] קבוצה [...] חבר של פועלים [...] משק גדול [...] קפיטליזם ובלוי ניצול. [...] הוא דיכר הרבה על מחשבתו, ודבריו נעשו שוטפים ורעיונותיו מלאים. ה"ארטל" הרוסית היא כנראה בשורש מחשבתו והשפיעה עליו הרבה. ומה תהיה צורת החיים ?

38. הפועל הצעיר, ה, גליון 7 (י"ט בטבת תרע"ב), עמ' 17.

קומוניסטית [...] 39.

מטרתו של בוסל, ובעקבותיו של הקבוצה כולה, היתה להוכיח שהתיישבות המתבססת על שוויון ושותפות יכולה להצליח.

בדו"ח שהופיע ב'הפועל הצעיר' בגמר השנה הראשונה של הקבוצה באום-ג'וני, נאמר: 'כולם עניין אחד היה לפנייהם: להשתדל שהעבודה תכניס כמה שאפשר יותר, להראות בזה מופת חותך לדעתם האומרת כי שיטה של עבודה משותפת המסורה לרשות הפועלים היא השיטה היותר נכונה בעבודת היישוב שלנו'.⁴⁰ בוסל עצמו דיווח בגמר השנה השלישית במקום:

בדגניה נגמרו החשבונות השנה הזאת ברווח נקי של 4800 פר' — הרווח הזה מעודד את רוחנו, מחזק את ההכרה כי רק עבודה חפשית ומשותפת תשיב לחיים את העובדים ואת הארץ, ובדרך עבודתנו זו עלינו ללכת הלאה.⁴¹ לאנשי הקבוצות בימי העלייה השנייה היה היישוב השיתופי דבר ארצי וממילא אמצעי בלבד. אך לבוסל היה ייסוד של יישוב שיתופי מטרה ויעוד.

מקבוצה ארעית לקבוצת התיישבות

פועלי העלייה השנייה היו נוודים. גם קבוצות הפועלים שקמו בשנים תרע"א—תרע"ג התבלטו באי-יציבותם וניידותם. הקבוצה בדגניה היתה במעמד של קבוצה זמנית החתומה על חוזה לשנה בלבד, וההכרעה להישאר במקום ולא לעבור לכיבוש שטחים חדשים לא היתה קלה.

הקבוצה עברה משבר קשה כאשר הסתיימה בנייתם של בתי הקבע והיה על החברים לעבור מהשוחות של אום-ג'וני לבתים של דגניה. היה זה בקיץ תרע"ב. הגשף לחנכת הבתים החדשים, שנערך גם לכבוד חתונתם של יוסף ומרים ברוך, התקיים בכ"ט בסיון תרע"ב.

שמואל דיין כותב:

זכרני אותה שעה שעברנו מה"ברקים" של "אום ג'וני" לבתים החדשים היפים המרוהטים שבדגניה החדשה. פתאום קם רוח מרד בתוך אחדים שבינינו ואמרנו ללכת ל"חורן". הבית הגדול המפואר עם הכלים והרהיטים החדשים נראו לנו פגומים בהיות בהם טעם של "בעל הבתיות" — לעומת זה רמזו לנו "חורן" מלא חן, בתי חומר ערביים, בדידות של ראשונים — אך יוסף [בוסל] התקומם נגדנו היחיד נגד כולנו ובהוכחותיו "מה הנדידה הזאת לעומת תפקידינו פה? ההוציאו כבר ידיים עבריות בארץ זאת את כלכלתן מהאדמה ע"י עבודתן? תפקידנו להראות את הדבר הזה". (דגניה, עמ' 181).

בוסל עצמו כותב כשנה לאחר מכן:

עוד זה לא כבר היה אצלנו רגע שכמעט כל חברינו הסכימו לעזב את דגניה

39. מ' סמילנסקי, כתבים, תל-אביב תרצ"ח, ב, עמ' 215.

40. פועל, 'דגניה', הפועל הצעיר, ה, גליון 7 (י"ט בטבת תרע"ב), עמ' 17.

41. 'מכתב מהגליל התחתון', הפועל הצעיר, ז, גליון 3 (ל' בתשרי תרע"ד), עמ' 15. המאמר אמנם חתום 'גלילי', אך מתוכנו ומסגרתו מסתבר שכותבו הוא 'בוסל'.

וללכת לכבוש מקום חדש אחר. בפעם הראשונה הייתי היחיד ללמד זכות על תפקידנו בדגניה על כבוש העבודה שלנו פה.⁴²

בהחלטה זו הוכרע עתידה של דגניה. נקבע סופית שהקבוצה בדגניה לא תהיה קבוצה ארעית בלבד כי אם תהפוך ליישוב קבע — לקבוצת התיישבות. הדבר אירע לקראת סוף השנה השנייה להיותם במקום.⁴³

המשפחה בקבוצה — הנהגת טיפול משותף והפיכת דגניה ליישוב קבע (תרע"ח—תר"פ)

בהפיכת דגניה לקבוצת התיישבות לא נסתיים תהליך יצירת הקבוצה כדרך חיים של קבע.

בתרע"ג נולד בנם הבכור גדעון, של מרים ויוסף ברץ. אולם דגניה, כשאר הקבוצות, נשארה קבוצת רווקים ורבים פקפקו בעתיד הקבוצה כמסגרת לחיי משפחה. רופין, וילקנסקי, י' זרבבל ואליעזר יפה — כולם הביעו בכתב את ספקותיהם בנושא זה.⁴⁴

42. שם. אמנם, יש גם הטוענים שהמכריע בהחלטה להשאיר בדגניה היה תנחום הנפילוב, ונאזמו באסיפה צוטט כך: 'לא בכיבושים יש לראות החלוציות, לא בראשונות. המיד היינו אנו, היהודים, ראשונים לכל תנועה חברתית, לכל מהפכה. מה שחסר לנו זו יציבות, להחזיק בכיבושים, לכבוש את עצמנו למקום ולקרע, להילחם ביצר הנדודים שדבק בנו במשך הדורות. עלינו להשאיר כאן! להפריח את השממה הזאת בתוך הקדחת והחמסינים' (שמריהו, ספר תנחום, עמ' 21). לא ברור אם לפנינו ציטוט או מסירה חופשית של דברי תנחום. גם חיים צדיקוב מספר על נאזמו של תנחום באסיפה (ראשית — דגניה בעשור הראשון, תשרי תשל"א, עמ' 27). קשה להניח שכותב המאמר ב'הפועל הצעיר', גלילי (ראה לעיל, הערה 41) הוא תנחום. לכן יש כאן סתירה מסוימת. כנראה היו בוסל ותנחום בדעה אחת.

43. בשלב זה, לאחר ההצלחות באום-ג'וני ושל מספר קבוצות אחרות (הקבוצה של בן-ציון ישראלי בסג'רה וכפר אוריה, הקבוצה של 'השומר' במרתביה), היתה בעיני רבים הדרך של קבוצות-כיבוש לדרך הפועל לעתיד. יוסף בוסל שלל גישה זו. מחשבותיו צעדו צעד אחד קדימה: 'כידוע, התפתחה בעת האחרונה במדה מרובה השיטה של "קבוצת כיבוש", כמו שקוראים להן אצלנו, לאמור האדמה נמכרת ליחידים, לע"ע הולכת קבוצת פועלים לכבוש את המקום, ומובן מאליו שאחר-כך, כשהיחידים אלו יבואו ויתישבו על הקרקע שכבשו בשבילים יכניסו להם את העבודה הזרה. אני חושב את העבודה הזאת למחוסרת ערך בשבילנו. מרחביה לולא אגודת ההתיישבות [הקואופראטיב של אופנהיימר] כי אז היתה קרובה מאד לזכרון ומה בצע הדם השפוך? — קבוצת פועלים כזו שהיא צריכה קודם כל לדעת לעבוד ואחר כך היא הולכת למקום חדש ומתאחות בה. אומץ לבם ומסירותם כובשת את הכל'. (גלילי י' בוסל], שם)

44. ארתור רופין טוען ש'אגודות הפועלים' (קבוצות) הן מתאימות לכיבוש קרקע בלבד מכיוון שאין בהן מקום למשפחות ('שאלת הפועלים החקלאיים בא"', הפועל הצעיר, ה, גליון 5 [כ"ה בכסלו-תרע"ב], עמ' 5; ה, גליון 6 [י' בטבת-תרע"ב], עמ' 6). זרבבל כותב גם הוא: 'החווה והקבוצה לעת עתה הנן לפי צרכי הפועל הרווק', ומצדד בפרברי פועלים ליד המושבות כדרך לעתיד ('לשאלת ישובנו החקלאי', אחרות, ג, גליון 8 [י"ז בכסלו-תרע"ב] עמ' 2). עד 1913 היה עדיין ברל כצנלסון בדעה, שהקבוצה היא שלב מעבר בלבד. דבר זה ניתן להסיק מניתוח נאזמו בוועידה השלישית של פועלי יהודה בחנוכה-תרע"ג (אחרות, ד, גליון 11 [י"ז בטבת-תרע"ג], עמ' 16—18). וראה גם מכתב

בשאלת המשפחה היתה שלובה גם שאלת החברה בקבוצה. בפסח תרע"א התכנסה בכנרת אספת הפועלות הראשונה, בה הופיעו לראשונה ניצניה של תנועת הפועלות. הפועלות נאבקו אז על קבלת שוויון זכויות לצד הפועלים. הן דרשו להקים ענפים כגון גן-ירק, נטיעות, לול ורפת, ענפים 'יצרניים' שבהם תוכלנה גם פועלות לעבוד.

על רקע מאבק זה עזבה ישרה מלכין את דגניה, וכאשר חזרה אליה בסוף תרע"ז בדרישה לקבל חמש פועלות מבוגרות מהמחזור הראשון של 'חות העלמות' של חנה מייזל בכנרת כתברות הקבוצה, נדחתה תביעתה.⁴⁵

בעית מעמד האם והינודן הילדים לא היתה אקטואלית לגבי הפועלות הצעירות והיא לא נידונה באספותיהן הראשונות. רק בהוג אחד מתוך ציבור הפועלים היו אז משפחות אחדות מטופלות בילדים — ותיקי 'השומר' בתחילת תרע"ד שלח 'השומר' קבוצה לתל-עזש במטרה ליסד 'מושב שומרים'. מאלף לראות, כיצד התנהלו החיים ביישוב זה ומה היתה תכניתו לעתיד. בדו"ח לוועידת הפועלות במרחביה בסיוון תרע"ד נאמר: 'בתל-עזש ישנן הרבה משפחות ולכל אחת מטבח מיוחד, במטבח הכללי עובדת צעירה אחת'.⁴⁶ והתכנית לעתיד אמרה:

מושב שומרים: בשיבתה האחרונה החליט הדיריקטוריון של הקק"ל לעזור — — — בדבר סידור מושב שומרים. מושב שומרים יקל לשומרים את סדור חייהם על-ידי שיתן את האפשרות למשפחה לסדר את המשק הביתי, גדול ירקות ולהתעסק בעבודה צדדית בו בזמן שהשומר ממלא את עבודתו האחראית. כמו כן יתן המושב לשומר את האפשרות לשוב אל עבודת האדמה מקץ שנים אחדות של שמירה. לפי התכנית יסודר במושב משק ביתי מחולק ומשק חקלאי משותף.⁴⁷

מכאן משתמע, שההתפתחות בקרב הוג זה, בשלב הנידון, הלכה בכיוון של מושב שיתופי או קולחוני.

בדגניה הצליחה מרים ברץ לטפל בבנה ולהמשיך בעבודתה הרגילה, ובעית מעמדה של המשפחה התחילה להעסיק את חברי דגניה רק עם ריבוי הילדים בשנות מלחמת העולם. בשאלה זו נתקיים דיון בוועידת הפועלות שנתכנסה בשרונה בתרע"ח. זה היה, כנראה, הד-לוויכוח שהתנהל בתוך דגניה עצמה. מרים ברץ מספרת:

מאחר שהייתי כבר אז אם לשני ילדים וחברת קבוצה, היה עלי לשאת דברי על שאלת החברה והילד בקבוצה. [...] וזכירי כי בדברי או על ההכרח לשחרר את החברה בקבוצה מדאגת יום-יום של הטיפול בילדים — הצעתי שאחת או שתיים בקבוצה תקבלנה עליהן את הטיפול הכללי בילדי הקבוצה. ההצעה

שנכתב באותו הזמן, אגרות ברל כצנלסון — תר"ס—תרע"ד, תל-אביב 1960, מכתב 102. רק שנה לאחר מכן מביע ברל כצנלסון גישה שונה (באום בוועידה הרביעית של פועלי יהודה, אחדות, ה, גליון 13 [י"א בטבת תרע"ד], עמ' 2).

45. עדה מימון, חמישים שנות תנועת הפועלות, תל-אביב תשי"ח, עמ' 20.

46. אחדות, ה, גליון 38—39 (א' באב תרע"ד), עמ' 48.

47. אחדות, ה, גליון 12 (ו' בטבת תרע"ד), עמ' 24.

נראתה מוזרה מאד [...] התריסו בפני, שאני מעריכה ומחשיבה את העגלה והאפרוח יותר מאשר את הילד [...] כשגמרתי את דברי קם יוסף לדבר. (ספר בוסל, עמ' 270).

דבריו של יוסף בוסל נשתמרו:

רעיון הקבוצה נתקל כעת בהתנגדות רבה בתוכנו. הסיבה העיקרית היא הנטייה לעשות את הילד לרכוש פרטי, לקלסטר פניהם של האב והאם. אנחנו המתנגדים לשלטון, רוצים בשלטון ביחס לילדינו. אם נניח שילד רכוש פרטי, שגינה רכוש פרטי, וכשרונות רכוש פרטי — לאן נגיע? החיים יכניעו אותנו באופן כזה. — — — רעיון הקבוצה הוא כולו חידוש. כל חיינו מהפכה אחת גדולה. הראינו שיהודי יכול להתחיל בזריעה, לקצור, לדוש. החילוננו חיים חדשים משותפים במובן החברותי ובשחרור האישה בתברה. הילדים — הם רכוש כללי, והיגוד כללי אנחנו צריכים לתת להם. אנחנו עולים בהר תלול, ובבת אחת אנחנו צריכים לעלות, ואם לאו — נרד, ניפול והגנייה תהיה כפתח־תקווה. (שם, עמ' 236)

כשנה לאחר מכן מספר בוסל:

שאלות קשות החלו להתעורר אצלנו עם הופעתה של המשפחה הראשונה בקבוצה. אחר כך התעוררה שאלת היגוד הילדים. האישה מוכרחה לעבוד והילדים — מה יהא עליהם? את הפתרון היחידי לשאלות הללו מצאנו בקומונה, בחיים משותפים ובחינוך משותף.⁴⁸

זמן קצר לאחר מכן כותב בוסל: 'אני שמח מאד לראות ילדיהן של נשים שאינן חברות אינטימיות ביניהן מתחנכים על ידי אחת מהן'.⁴⁹ מנאומו של בוסל בתרע"ח מסתבר, שנושא הטיפול בילדים היה שרוי עדיין במחלוקת בשנה זו; בוסל הבין שבנושא זה יש צורך בהכרעה ברורה כדי לשמור על השיתוף בקבוצה בכל תחומי החיים. נראה כי דבריו של בוסל הם שהכריעו את הכף בנושא זה. מדבריו בתרע"ט, שנה לאחר מכן, מסתבר שטיפול וחינוך משותף כבר היו חלק מחייה של קבוצת דגניה.

בסוף תרע"ט הפסיקו חברי דגניה להיות שכירים של 'המשרד הארצישראלי', והקבוצה הפכה ליישוב העומד ברשות עצמו. אולם יוסף בוסל, שתכנן מעבר זה והודיע עליו במועצה החקלאית של 'הפועל הצעיר' בכנרת, בקיץ תרע"ט, לא זכה לראות את חלומו מתגשם.

בג' באב תרע"ט טבע יוסף בוסל בכנרת, והוא בן 28 שנה.

סיכום

'הקומונה ההדרתית' היתה קבוצת פועלים אחת מרבות; היא לא היתה היחידה

48. הפועל הצעיר, יב, גליון 18—19 ('בתמוז תרע"ט), עמ' 8.

49. מכתב אל ישראל בלוך לאחר שהאחרון עזב את דגניה בכדי להיות בין מייסדי נהלל (ספר בוסל, עמ' 240).

ששמה לה למטרה הקמת יישוב קבע שיתופי. מניה שוחט ראתה ב'קולקטיב' בסג'רה צעד ראשון ליצירת יישוב שיתופי. גם יוסף טרומפלדור וצבי שץ קיוו שקבוצתם תהיה הראשונה בשורת יישובים קומוניסטיים. אולם רק 'הקומונה החדרתית' הצליחה ליסד יישוב קבע קבוצתי. אנשי 'השומר' יסדו קבוצה בכפר-גלעד, אך ספק אם זו היתה מתפתחת בצורה שהתפתחה לולא היתה לפניה דוגמתה של דגניה. אכן, אחרוני הקומונה של טרומפלדור הגיעו לעין-החרוד וחניכיו יסדו את 'גדוד העבודה'. אולם גם 'הקולקטיב' בסג'רה וגם הקומונה של שץ וטרומפלדור היו ככל הנראה בשארים קוריוזים היסטוריים אלמלא הצלחתה של דגניה.

קבוצות הפועלים של העלייה השנייה כמו מתוך סלידתם של צעירי עלייה זו מדרך החיים שמצאו במושבות ומחוסר יכולתם לשנותה מבפנים. לכבוש את העבודה במושבות לא יכלו ולהיות איכרים כאיכרי העלייה השנייה לא רצו. וכך יכלו למצוא את 'העבודה החופשית' שביקשו רק בקבוצות עצמאיות.

אולם הדרך מקבוצת הרווקים הארעית אל יישוב קבע שיתופי היתה ארוכה וקשה. הצלחתה של 'הקומונה החדרתית' לעבור דרך זו מקורה היה בהכרתם הבהירה של חבריה את יעדם, בתחושת השליחות שלהם, ובמאמצים שהקדישו להגיע ליעד שהציבו לעצמם.

אפשר להבחין בחמישה שלבים בהתפתחותה של 'הקומונה החדרתית':

- א. הקמת הקומונה הצרכנית בצאת הקבוצה מכנרת — בתר"ע;
- ב. הוספת התפקיד של קומונה יצרנית עם קבלת גיהול המשק באום-ג'וני — בתרע"א;
- ג. הפיכתה לקבוצת התיישבות עם ההחלטה שלא לנטוש את דגניה — בתרע"ב;
- ד. הפיכת הקבוצה למסגרת רב גילית עם הנהגת הטיפול המשותף — בתרע"ח;
- ה. הפיכת דגניה ליישוב עצמאי — בתר"פ.

בשני השלבים הראשונים היתה דגניה קבוצת פועלים ארעית, אחת מגי רבות. אולם בשלושת השלבים האחרונים שהובילו להקמת יישוב קבע — 'קבוצה' לפי מושגינו אנו — היתה דגניה הראשונה והיחידה.

בכל שלב ושלב היה צורך בהכרעה ברורה. בכל הכרעה ניכרת השפעתו של יוסף בוסל, המנתח בצורה בהירה ובבואית כמעט את משמעותה של התמורה לעתידה של דגניה, ולא שלה בלבד, שהרי בעיניו היתה דגניה מופת ודוגמא לקבוצות רבות שעתידות לקום בעקבותיה.

מכל זה מסתבר, שהתמונה שציירו תנחום ת' ויוסף ברץ⁵⁰ לפיה צמחה קבוצת דגניה 'מן החיים' איננה מדויקת. אך מתברר שגם בוסל צייר תמונה דומה ואמר: אין להתייחס לקבוצה כאל דרכי עבודה אחרות. הקבוצה נוצרה מתוך החיים ואם יגיע זמנה לעבור מן העולם גם אז לא באסיפה יחתם גור דינה.⁵¹ גם טרומפלדור סיפר ש'בהייהם הפרטיים משתדלים אנשי דגניה בכל הכוחות

50. ראה לעיל, הערה 2.

51. במועצה החקלאית של הפועל הצעיר תרע"ט (ספר בוסל, עמ' 237).

להימנע מקביעת הנחות אפריוריות. הסיסמה המקובלת בדגניה היא: החיים הם המורה הטוב ביותר' (ראשית, עמ' 114).

לכן ברור שכבר אז ראו אנשי דגניה את התפתחות הקבוצה באור זה. למה אפוא המעיטו אנשי דגניה את חלקם הם כיוזמים בתהליך התפתחותה של הקבוצה? נראה שהתשובה לשאלה זו בעובדת היות אנשי דגניה חברי 'הפועל הצעיר', ואולי חשוב יותר — ממקורבי א"ד גורדון. זה האחרון שלל תיאוריות ופרוגראמות: 'כאן נחוצים כוחות, נחוצים יחידים, נחוצים חלוצים, אשר יבואו ויעבדו ויבקשו חיים בעבודה, יבקשו עד שימצאו. הן דברים כאלה אינם נעשים על פי תיאוריות ועל פי תכנית קבועה מראש כי אם נבראים מתוך החיים.'⁵²

חברי דגניה האמינו שיצירה בת-קיימה תיווצר רק 'מן החיים' וכלי 'תכנית קבועה מראש', ולכן האמינו שכך קרה הדבר. אולם כפי שמסתבר מכל תולדות קבוצתם, האמת היתה שונה.

נראה שהצדק עם שמואל דיין בהערכתו את בוסל:

יוסף השואף הלוחם לצורת חיים חדשה בקיצוניות כה מפליאה [...] באסיפות פועלים נראה הקומוניסט הקיצוני שלנו בוסל כמתון. כי הוא לא הרבה לדרוש מהחזן. אבל בפנים בין חבריו האינטימיים בבית יצירה שלו הוא היה הקיצוני הדרוש הרבה מעצמו ומחבריו ומנהיג החיים של שוין.⁵³

בכינויה של דגניה כאם הקבוצות באה לידי ביטוי לא רק אמת כרונולוגית אלא גם אמת היסטורית; ביצירתם של הקבוצה והקיבוץ בארץ-ישראל היה תפקיד מכריע לקבוצה אחת — 'הקומונה החדרתית', ולאיש אחד — יוסף בוסל. לפיכך נאה לסיים בסיכום של בוסל — סיכום לתולדות הקבוצה, שהרצה כחודשיים לפני מותו הטראגי:

בימים ההם צחקו לנו, לצעירים, שבאים הגה לעבוד. אולם אנחנו לא הפצנו לעבוד בלבד, אנחנו הפצנו גם ליצור. כשבאנו לכנרת ושפכנו בה זעה ודם, לא מצאנו עדיין ספוק בזה. יצרנו את הקבוצה. בכלי הזה הכנסנו את כל נשמתנו ואת כל מאוינו. ראינו את המושבות שהן מתפרגנות על נצול אחרים, ואמרנו: ניצור לנו צורה של ישוב כזאת המחייבת אותנו לעבוד בעצמנו ולא בידי אחרים ובלי הנהלת אחרים. כך צמחה הקבוצה וכך שמשה היא להרבה מטרות: (א) לכבוש עבודה — בלי בעלים ובלי משגיחים, כבוש שיש בו משום גאולת הארץ וגאולת העבודה גם יחד; (ב) לתת דוגמא בעבודה — כל העבודות שמסביב התנהלו באופן פרימיטיבי, והאדם בן-התרבות נהפך בה לפרא; הקבוצה באה לתת עבודה מקולטרת, מודרנית;

52. 'מכתב גלוי אל י.ח. ברנר', תרע"ג, כתבי א.ד. גורדון, האומה והעבודה, ירושלים תשי"ב, עמ' 163 (ההדגשה שלי).

53. דיין, דגניה, עמ' 180 (ההדגשות שלי).

(ג) לתת אפשרות לחדשים, הבאים להסתגל בעבודה שהיא קשה מאד;
 (ד) לכבוש מקומות חדשים, שעלה בקושי רב בימי המשטר התורכי;
 (ה) ולבסוף, גולת הכותרת של הקבוצה: ליצור על ידיה אפשרות שנהיה בעצמנו הריגולטורים של חיינו, לברוא חיים של שוויון במובן הכלכלי והיים של שוויון בין החברים והחברות.

והנה עברו עשר שנים — ומה הן המסקנות?

לדידי הדבר ברור למדי; לדידי, עלינו עוד להתזיק בכלי זה, בקבוצה, כל זמן שהפרובלימות הנזכרות לא באו עדין לידי פתרון. כל זמן שתהיה אצלנו הכרה כי בשביל לרצות בחיים חדשים ובשביל לשאוף לחיים חדשים לא די בהחזקת תורה בלבד, כי אם צריך לקיימה בגופנו, כל עוד לא יחדלו מקרבנו אנשים שואפי התחדשות בחיי העם ובהיי החברה שלנו — תהיה הקבוצה משאת נפשנו.⁵⁴

54. הפועל הצעיר, יב גליון 18—19 (1 בתמוז תרע"ט), עמ' 6.